

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ta Diplomat Arkeologların Eski Eser Araştırmaları*

Diplomat Archaeologists' Inquiries into Antiquities in Cyprus During the Second Half of the 19th Century

Gürsoy Şahin**

*Bu makale 2-3 Ağustos 2021 tarihlerinde Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi tarafından çevrimiçi olarak gerçekleştirilen "Fethinin 450. Yılında Kıbrıs" Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan "XIX. Yüzyılda Yabancı Arkeologların Kıbrıs'ta Eski Eser (Asâr-ı Atika) Araştırmaları" başlıklı sözlü bildirisinin genişletilmesiyle üretilmiştir.

**Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Afyonkarahisar, Türkiye

ORCID: G.Ş. 0000-0002-7817-2043

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Gürsoy Şahin,
Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye
E-posta/E-mail: gshahin@aku.edu.tr

Başvuru/Submitted: 01.03.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
23.05.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
25.05.2022

Kabul/Accepted: 03.06.2022

Atıf/Citation:

Şahin, Gürsoy. "XIX. yüzyılın ikinci yarısında kıbrıs'ta diplomat arkeologların eski eser araştırmaları." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 77 (2022): 259-295.
<https://doi.org/10.26650/iutd.1081295>

öz

Çalışmada kadim bir geçmişe sahip olan Kıbrıs'ta XIX. yüzyılın ikinci yarısında görev yapan Amerikalı ve Avrupalı diplomatların eski eser araştırmaları irdelendi. 1850'ler ve 1870'ler arasında Kıbrıs arkeolojisinde etkin olan diplomat arkeologlar, kimi zaman dostça kimi zaman da kıyasıya bir rekabet ruhu içerisinde hareket ederek topladıkları koleksiyonları Avrupa müzelerine naklederek buraları zenginleştirdiler. Bu durum karşısında Osmanlı makamları, ülkedeki eski eserlerin yağmalanmasını önlemek amacıyla 1869'da ve 1874'te Eski Eser Nizamnamelerini yürürlüğe koydu. Bu kapsamda adadaki kazılar sonucunda elde edilen eserlerden bir kısmını İstanbul'a Müze-i Hümâyun'a nakletti. 1878'de Kıbrıs'ın yönetiminin İngiltere'ye geçmesinden sonra ise adadaki bütün eski eserlerin tasarrufu İngiliz Hükümetine geçmiş oldu.

Anahtar sözcükler: Arkeoloji, Diplomat Arkeolog, Eski Eser, Kıbrıs, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

This study investigates the inquiries into antiquities from American and European diplomat archaeologists working in ancient historical areas of Cyprus during the second half of the 19th century. Between the 1850s and 1870s, the diplomat archaeologists who were active in Cyprus archaeology transferred the collections they'd gathered to European museums and enriched them, sometimes acting friendly and other times acting in a spirit of cutthroat competition. The Ottoman authorities enacted the Law of Antiquities in 1869 and 1874 under this circumstance in order to prevent antiquities in the country from being looted. In this scope, they transferred a portion of the works that had been obtained from the excavation on the island of Cyprus to the *Müze-i Hümâyun* [Imperial Museum] in Istanbul. After this, England took over the governance of Cyprus in 1878, with all the antiquities on the island falling into the possession of the English Government.

Keywords: Archaeology, Diplomat Archaeologists, Antiquities, Cyprus, Ottoman State

Extended Abstract

Located at the intersection of Europe, Middle East, and Africa, Cyprus is one of the ancient residential areas of the Mediterranean region. With its first settlement dating back to 9000 BC, the island appears like an outdoor museum with a history coming from the Byzantines, the House of Lusignan, the Venetians, and the Ottomans. Due to this feature, Cyprus became a center of attention for European and American investigators of antiquities during the 19th century.

This study examines the activities of diplomats from countries such as America, England, France, Italy, Austria-Hungary, and Denmark who investigated or bought antiquities in Cyprus during the second half of the 19th century. Similarly, the study also reveals the Ottoman State's policy toward investigations into antiquities on the island of Cyprus.

The Ottoman archival documents show that consuls or vice-consuls from France, the United States of America, Italy, Austria-Hungary, Denmark, and England had bought antiquities on the island or requested permission from the Ottoman government for performing investigations. In this sense, diplomat archaeologists including the French consul Tiburce Colonna-Ceccaldi, the English vice-consul Robert Hamilton Lang, the Italian consul Riccardo Colucci, and the American consul Luigi Palma di Cesnola can be ranked among the most popular names to have made investigations into antiquities on the island. These names played very important roles in transferring antiquities from the island to different countries around the world. These diplomat archaeologists searched for works using their own means on the island and sold or donated the works they had found to museums in Europe and America.

Interest in the island's ancient history during the 19th century formed a part of the Western point of view that is more closely interested in classical and Near East antiquities. The emergence of Hellenism as an academic tradition and the changes in the perceptions related to the antiquities of Cyprus in light of new archaeological discoveries were shaped in an intellectual environment that went beyond national borders. Although the antiquity rivalry among diplomat archaeologists in Cyprus in the 19th century clearly had nationalist implications, it was generally accompanied by important collaborations among individual researchers, collectors, and scholars. The consuls who were actively involved in Cyprus archaeology between the 1850s and 1870s sometimes acted friendly and other times acted in a spirit of cutthroat competition on behalf of their own nations. Moreover, they made personal contacts by collaborating with each other as well as with their colleagues in Western Europe and America. Meanwhile some researchers also carried out inquiries into antiquities for various financial motivations in addition to their sense of duty to their own governments.

The Ottoman government issued the first Law of Antiquities in 1869 in order to regulate the inquiries into antiquities in different regions of the empire. However, preventing antiquities from being exported was impossible despite the legal regulation. The American consul Cesnola who was in charge in Cyprus exported a great number of antiquities in 1872 as if challenging the 1869 regulation; this led the Ottoman Government to take new precautions. In this sense, a more comprehensive Law of Antiquities was prepared in 1874, with the Ottoman administrators being prompted by the increase in requests from diplomat archaeologists and by the great number of works being transferred abroad. As the American consul Cesnola in particular was transferring antiquities piece by piece from the island, the Director of the Imperial Museum Dr. Philipp Anton Dethier went to Cyprus and was assigned personally by legal regulation to have a share of the works the American consul possessed. A great number of works were transported to the Imperial Museum in Istanbul in this way.

Control over the antiquities on the island also was transferred to the English government when the administration of Cyprus was temporarily transferred to England in 1878. For more than 20 years after this, the Ottoman Law of Antiquities that had been enacted in 1874 was maintained on the island. This law ensured that a significant portion of the excavated finds were received by the English government. In 1882, an official committee composed of the Cadi [magistrate] of Cyprus, the Mufti of Cyprus, and the Archbishop of Cyprus presented a petition to the English High Commissioner for the establishment of a museum on the island. As a result, the English administrative officers ensured the opening of a museum belonging to Cyprus on the island in 1888.

The Ottoman government felt great discomfort upon hearing about antiquities being transported from the island to England in the forthcoming period. While some of the antiquities that were unearthed as a result of the excavation on the island were held for the Cyprus Museum, a large portion were sent to the British Museum in London. The issue was presented to the English government by means of the Ministry of Foreign Affairs on August 16, 1892. The Ottoman government reminded England that it was also required to give a portion of the antiquities excavated on the island to the *Müze-i Hümayun* [Imperial Museum]. However, nothing fruitful likely came of this attempt.

Giriş

Osmanlı ülkesinde eski eser araştırmaları XIX. yüzyılın ortalarından itibaren yoğunluk kazandı. Eski eser aramak isteyen yabancı bilim adamları veya amatör araştırmacılar, Osmanlı hükümetinden izin belgesi olarak araştırma yapmak zorundaydı. Avrupalı devletler kendi uyuğunda olan araştırmacıların başvuru ve izin işlemlerini diplomatik girişimlerde bulunarak kolaylaştırabilmekteydi. İlk dönemlerde yabancı araştırmacılara verilen izin belgelerinde buluntuların ülke dışına çıkarılmasına müsaade edilmekte ise de bu uygulama daha sonra değişti. Zira Osmanlı'da eski eser araştırmalarına olan merak arttı. Bunun bir sonucu olarak 1846'da İstanbul'da bir müze kurulmasına yönelik çalışmalar hız kazandı. Müzedeki eserlerin çekirdeğini padişahın özel silah ve askeri teçhizat koleksiyonu oluşturmaktaydı. Ancak halka açık bir müze kurulması kısa sürede mümkün olmadı¹.

Yabancı arkeologlar başta Anadolu ve Balkanlar olmak üzere Osmanlı topraklarının hemen her bölgesinde araştırma yapmaktaydı. Bu yerlerden birisi de Kıbrıs idi. Avrupa, Orta Doğu ve Afrika'nın kesişim noktasında bulunan ve Akdeniz'in kadim yerleşim yerlerinden birisi olan Kıbrıs'ta ilk yerleşim MÖ 9000 yılına dayanmaktaydı². Ada, Akdeniz dünyasının stratejik noktalarından biriydi³. Bizans, Lüzinyan ve Venedik geçmişinden sonra 1571 yılında Osmanlı yönetimine giren Kıbrıs, üç yüz yılı aşkın bir süre Türk idaresinde kaldı. Adeta açık hava müzesi görünümünde olan ada, XIX. yüzyılda Avrupalı devletler ile ABD'nin ilgi odağı haline geldi. Bu ilginin bir göstergesi olarak çeşitli ülkelerden gelen arkeologlar ve adada görevli konsoloslar, Osmanlı hükümetinden izin alarak eski eser araştırmaları yapmaya başladı⁴.

Kıbrıs'ta eski eser araştırmalarının sistematik olarak başlaması XIX. yüzyılın ortalarına denk gelir. Adada eski eser araştırması yapan en bilindik isimler arasında Fransız konsolosu Tiburce Colonna-Ceccaldi, Georges Colonna-Ceccaldi, İngiliz konsolos muavini Robert Hamilton Lang, İtalyan konsolosu Riccardo Colucci, Amerikan konsolosu Luigi Palma di Cesnola gibi diplomat arkeologlar sayılabilir. Adadaki eski eserlerin dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmasında adı geçen isimlerin rolü inkar edilemez⁵. Özellikle Amerikan

-
- 1 Nicholas Stanley-Price, "İllicit Excavation: The Trial of Alessandro Palma Di Cesnola in Cyprus in 1878", *The Antiquaries Journal*, Volume 98, September 2018, s. 299.
 - 2 *Building National Museums in Europe 1750-2010*. Conference proceedings from *EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28-30 April 2011*, ed. Peter Aronsson - Gabriella Elgenius, EuNaMus Report No 1. Published by Linköping University Electronic Press: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064 © The Author, s. 173.
 - 3 Silvana Di Paolo, "From Italy to Cyprus and Back Again. Completed Research and Ongoing Projects", *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Volume 42, 2012, s. 377-398.
 - 4 Zihni Turkan, "Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi'nden Günümüze Türk Mimarisi Eserleri", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, Volume 6 Issue 4 (October 2016), s. 479.
 - 5 Di Paolo, a.g.m., s. 394.

konsolosu ve antikacı Luigi Palma di Cesnola'nın bu dönemdeki faaliyetleri dikkat çekicidir⁶. Sayılan isimler dışında Avusturya-Macaristan konsolos vekilleri de adada eski eser araştırması yapmaktaydı. Danimarka konsolosu para ile eser satın alarak koleksiyonunu genişletiyordu. Kıbrıs'ta bilimsel anlamda eski eser kazıları ise İsveçli araştırmacılar tarafından 1927'de başlatıldı⁷.

Adada antik dönemlerden kalma çok sayıda tarihi eserin bulunması araştırmacıların bölgeye olan ilgisini artırmıştı. Bu ilginin kökeninde eski eserlerin sanatsal ve kültürel değerinden ziyade siyasi ve ideolojik nedenler daha ağır basıyordu. Esasen adada eski eser araştırmaları yapan Avrupalı ülkeler, bölgede kendi sömürgeci politikaları ve beklentileri çerçevesinde eser araştırmaktaydı. Keza eski eser araştırmalarında kitab-ı mukaddes arkeolojisi için manevi arayışlar da önemli bir rol oynamaktaydı⁸.

Avrupalı devletlerin Osmanlı ülkesinde eski eser araştırmalarını derinleştirmesi ve yaygınlaştırması Osmanlı hükümetini rahatsız etmekteydi. Bu sebeple eserlerin peyderpey yurtdışına çıkarılmasını önlemek maksadıyla 1869'da bir politika değişikliğine gidildi⁹. Maarif Nazırı Safvet Paşa, aynı yıl eski eser koleksiyonu oluşturmak için kazılardan elde edilen sikke dışındaki buluntuların ihracını yasaklayan bir "*Asar-ı Atika Nizamnamesi*" çıkardı¹⁰. Keza Osmanlı aydınlarının eski eserlere yönelik artan ilgisinin sonucu olarak 1869'da başkent İstanbul'da Müze-i Hümayun ziyarete açıldı¹¹. Ancak tüm düzenlemelere rağmen eski eserlerin yurtdışına çıkarılmasının önüne geçilemedi. Örnek vermek gerekirse Luigi Palma di Cesnola'nın 1869 nizamnamesine adeta meydan okuyarak topluca antika ihracatı yapması Osmanlı hükümetini yeni tedbirler almaya yöneltti. Bu sebeple yedi maddeden oluşan 1869 nizamnamesi önemli ölçüde genişletilerek 1874'te 36 maddeden oluşan yeni bir nizamname hazırlandı. Yeni hazırlanan nizamname daha ayrıntılı kurallar içeriyordu¹². Özellikle eski eser bulmak için gerçekleştirilecek tüm kazıların resmi izin alınarak yapılması zorunlu idi.

6 Di Paolo, a.g.m., s. 377; Zeynep Gül Erel Çalan - Tülay Ercoşkun, "The Times'a Göre Cesnola Kardeşlerin Kıbrıs'taki Arkeolojik Kazı Faaliyetleri", *OTAM*, Sayı 51 (Bahar 2022), s. 127-140.

7 Ulbrich Anja-Kiely Thomas, "Britain and the Archaeology of Cyprus. I. The long 19th century", *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Volume 42, 2012, s. 305.

8 Di Paolo, a.g.m., s. 394.

9 Hüseyin Muşmal, "Anadolu'nun İlk Eski Eser (Arkeoloji) Müzesi: Konya Âsâr-ı Atika Müzesi'nin Kuruluşu", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl 2009, sayı 1, s. 124; Gürsoy Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI/42 (Eylül 2007), s. 112.

10 Burcu Kutlu Dilbaz, *Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası*, Okur Tarih Yay., İstanbul 2018, s. 105 vd.

11 Stanley-Price, a.g.m., s. 299; İbrahim Serbestoğlu, "Antikiteye Emperyal İlgisi: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Baalbek'te Arkeoloji ve Turizm", *Doç. Dr. İlknur Karagöz'e Armağan*, ed. Nedim İpek-İbrahim Serbestoğlu, Serander Yayınları, Trabzon 2020, s. 364; Burcu Kutlu, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Kuruluşu", *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul*, ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yay., İstanbul 2010, s. 405.

12 Beş fasıl ve otuz altı maddelik nizamname için bkz. *Âsâr-ı Atika Nizamnamesi*, Matbaa-i Amirede Tab Olunmuştur, 24 Mart 1290, 20 Safer 1291, s. 1-8.

Keza kazının, toprak sahibinin rızası olmadan yapılması da yasaktı. Yasağa uymayanların buldukları eski eserlere tamamen el konulacaktı. Üstelik bununla da kalmayıp bir liradan beş liraya kadar para cezasına veya üç günden bir haftaya kadar hapis cezasına çarptırılacaklardı (Madde 7). İzin alınarak yapılan kazılarda elde edilen buluntuların üçte biri devlete, üçte biri bulan kişiye, kalanı ise eski eserlerin bulunduğu arazinin sahibine ait olacaktı. Şayet kişi eski eseri kendine ait arazide bulursa üçte ikisi kendisine, üçte biri de devlete gidecekti (Madde 3)¹³.

Gerçekleştirilen yasal düzenlemeler yabancılar açısından eski eser araştırmalarında bazı aksaklıklara sebep olmaktadır. Önceden alınmış izinlerin süresinin uzatılmasında da sıkıntılar yaşanmaktaydı. Örneğin on bir yıl boyunca British Museum tarafından desteklenen Efes'teki çalışmalar, yıllık izin fermanının yenilenmesindeki zorluklar nedeniyle 1874 baharında askıya alındı¹⁴.

Bazı girişimci araştırmacılar keşfedilecek eserlerin üçte ikisini elinde tutmak için arazi satın alma veya kiralama yoluna gitti. Böylece eserlerin sadece üçte biri İstanbul'a müzeye gönderilecekti. 1874 nizamnamesindeki en önemli husus, Müze-i Hümayun'un talepte bulunmaması halinde kazı yapan kişinin payını ihraç etmesine izin verilmesiydi (Madde 32). Bu boşluk 1884 tarihli Eski Eserler Nizamnamesi ile kapatıldı. Öte yandan bu kanunla kopyalar dışında tüm eski eserlerin ihracı kesinlikle yasaklandı¹⁵. 1884 tarihli kanun Kıbrıs'ta uygulanmadı. Zira ada 1878'de İngiliz işgaline uğradı. Ancak 1874 yılına ait nizamname İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından adada yaklaşık yirmi yıl boyunca uygulandı¹⁶. Bilahare 1906 yılında yeni bir Eski Eserler Nizamnamesi kabul edildi¹⁷. Bu nizamname de yine Kıbrıs'ta uygulanmamakla birlikte ülkenin çeşitli bölgelerinde eski eser araştırması yapmak isteyen arkeologların belirli esaslar çerçevesinde ve kontrollü bir şekilde araştırma yapmalarını sağladı.

Osmanlı yöneticilerinin ülke genelindeki eski eserleri korumak için gerçekleştirdikleri yasal düzenlemelere rağmen Kıbrıs'taki Luigi Palma di Cesnola veya Truva antik kentindeki Heinrich Schliemann¹⁸ gibi araştırmacılar yapılan düzenlemeleri atlatmak için çeşitli stratejilere başvuruyordu. Zorluk yaşamaları halinde ise diplomatik müdahaleler devreye girmekte, böylece izin almaları mümkün olabilmekteydi. Örneğin İstanbul'daki Amerikan elçisi George Henry Boker (1823-1890), Luigi Palma di Cesnola'nın Kıbrıs'taki kazısı için

13 *Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi*, Matbaa-i Amirede Tab Olunmuştur, 24 Mart 1290, 20 Safer 1291, s. 2-3.

14 Stanley-Price, a.g.m., s. 299.

15 21 Şubat 1884 tarihli nizamname için bkz. "Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi", *Düstur*, Tertip 1, Zeyl 4, Dersaadet 1302, s. 89-97.

16 Stanley-Price, a.g.m., s. 300.

17 Altı fasıl ve otuz beş maddelik bu nizamname için bkz. *Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi*, Asır Matbaası, İstanbul 1322, s. 1-16.

18 Ali Sönmez, "Truva Hazinesinin Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi: Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası", *OTAM*, Sayı 29 (Bahar 2011), s. 215-228.

bir izin belgesi almayı başardı. Üstelik söz konusu eserleri ihraç etmesine de yardım etti. Cesnola ise Boker'e minnetinin göstergesi olarak Kıbrıs'tan topladığı koleksiyonundan altın biblolar vererek onu ve eşini tatil yapmaları için adaya davet etti¹⁹.

Fransız Araştırmacılar

Kıbrıs'ta eski eser araştırmalarına ilk başlayan araştırmacılar Fransızlar oldu. Fransa, Akdeniz dünyasında siyasi, askeri ve kültürel gücünü göstermeye özellikle dikkat etmekteydi. XIX. yüzyılın başlarından beri Larnaka'da ikamet eden Fransız konsoloslar, Kıbrıs'ın tarihi ve eski eserleri ile ilgileniyorlardı. Bu anlamda 1839'dan 1845'e kadar konsolos olarak görevde olan ve Baf'taki Yunanca yazıtları kaydeden Dagobert Fourcade, 1845-1846'da adaya ilk Fransız bilimsel misyoner olarak gelen Louis de Mas-Latrie, 1845'ten 1848'e kadar görev yapan Théodore Goëpp, 1848'den itibaren görev yapan ve iki yıldızlı gümüş kupayı Louvre Müzesi'ne nakleden Eugène Tastu'nun isimleri öne çıkmaktaydı²⁰.

Fransız araştırmacıların adaya olan ilgisinin XIX. yüzyılın ortalarında yoğunlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren adadan elde edilen eski eserlerin Fransa'ya nakledildiğine dair bilgiler söz konusudur. Konuya örnek teşkil edecek belgelerde 1850'lerde Kıbrıs'ta Değirmenlik kazasında bir tarlada tunç çubuklar, bir gümüş tepsi, 14 gümüş tas bulunarak Fransa'ya Louvre Müzesi'ne nakledildiği ifade edilmekteydi²¹. Bu olay İstanbul'da Osmanlı yöneticilerinin dikkatini çekmiş olmalı ki 6 Mart 1852'de yerel yöneticilere gönderilen bir tahriratta antika tepsi hakkında bilgi istendi. Öte yandan yazıda Kıbrıs muhassılı İbrahim Edhem Paşa'ya bir uyarı da vardı. Eski eserlerin yabancılara satılmak suretiyle elden çıkarılmaması gerektiği vurgulanıyordu²². Edhem Paşa tarafından 7 Temmuz 1852 tarihinde gönderilen cevabi yazıda eserlerin akıbetine dair bilgi verildi. Buna göre Larnaka civarında Mösyö Dusols adlı bir seyyah tarafından gümüşten yapılmış, yıldızlı ve üzerinde çeşitli resimler bulunan bir Süryani tepsisinin keşfedildiği ve söz konusu eserin Fransa'ya nakledildiği doğrulandı. Edhem Paşa kazıdan ayrıntılı bilgiler verirken eserlerin 1846 yılında Hasan Paşa'nın Kıbrıs mutasarrıflığı döneminde Değirmenlik kazasına bağlı Dalı köyünden birisinin tarlasından çıktığını da ifade etmekteydi. Bulunan tepsinin altın veya gümüşten olmadığı, dört köşeli bir levha şeklinde olduğu tespit edilmiş ancak eserin ne tür bir madenden yapıldığı anlaşılamamıştı. Buluntular arasında tas, 20 kıyye tunç çubuk da vardı. Bu eserlerden tas ve tunç çubuklar tarla sahibi tarafından Tuzla kasabasında düşük bir ücret karşılığında elden çıkarılmıştı. Tepsi ise Fransız konsolos tercümanına 140 kuruşa gizlice

19 Stanley-Price, a.g.m., s. 300.

20 Olivier Masson, "Diplomates et Amateurs D'antiquités à Chypre Vers 1866-1878", *Journal des Savants*, 1992, s. 123-154.

21 Hamit Zübeyr Koşay vd., *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, c. I, 1. Kitap, TTK Yayını, Ankara 2013, s. 42.

22 Hamit Zübeyr Koşay vd., *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, c. III, TTK Yayını, Ankara 2013, s. 35-36.

satılmıştı. Netice itibariyle antika tepsi, tercüman tarafından konsolosa, konsolos tarafından Dusols adlı seyyaha hediye edilmişti. Seyyah da tepsiyi Fransa'ya götürmüştü²³.

Yukarıda bahsedilen eserler dışında Dali Köyü ahali tarafından her biri ellişer dirhem olan on dört adet hurda gümüş tas bulunmuştu. Bu taslar, kasabadaki bir kuyumcuya her bir dirhemi birer kuruşa satılmıştı. En son ele geçen tasın da kuyumcuya satıldığı anlaşılmıştı. Kuyumcu bu eserin değerini bilemediği için hurda kabul edip eritmişti²⁴. Geride sağlam tek bir eserin kaldığı onun da Fransız konsolos tercümanının eline geçtiği belirtilmekteydi. Tercüman söz konusu eseri Beyrut Fransız konsolosu kaçılarına verdi. Muhassıl İbrahim Edhem Paşa, bundan sonra adada bu tür eserlerin tespit edilmesi halinde öncelikle muhassıllığa bilgi verilmesi ve bir bölgede kazı ve araştırma yapılması talep edilirse yanlarında Osmanlı makamlarınca görevlendirilecek bir kişi olmadan kesinlikle kazı yapılmaması hususunda ilgililere gerekli uyarıları yaptı²⁵.

Adada eski eser araştırmalarına bağlı olarak eser kaçakçılığı da artmaktaydı. Osmanlı hükümeti kaçakçılığı önlemeye çalıştı. Bu anlamda artık adadaki kazılarda hükümet kendi varlığını göstermek için kazılara bir bütçe de ayırdı. Değirmenlik kazasına bağlı Dali köyünde 15 Eylül 1862'de yapılacak kazılar için yaklaşık on sekiz bin kuruşluk bir tahsisat hazine tarafından karşılanacaktı. Eser bulunması muhtemel bu tür yerlerde güvenlik önlemlerinin alınması gerektiği de bildirildi. Hatta kaçakçılığı önlemek amacıyla daha öncesinde tespit edilmiş iki adet eser, Loyd Kumpanyası Posta Vapuruyla İstanbul'a gönderildi²⁶.

Bu arada yüzey araştırması sonucunda Dali ve Koçat köylerinde bazı eserler tespit edildi. Bunlar arasında antika heykeller bulunmaktaydı. Antika heykellerden bir adet çocuk gövdesi, 54 adet çocuk başı, 15 çocuk beli ve bir adet çocuk heykeli olmak üzere çok sayıda eski eser ortaya çıkarıldı. Anılan bu eserler 17 Kasım 1862'de Kolağası İbrahim Ağa aracılığıyla Harbiye ambarına teslim edildi²⁷.

Osmanlı hükümeti, Fransa'nın eski eserleri yurt dışına kaçırma çabalarına karşı tedbir alsada Fransız diplomat arkeologlar adadaki faaliyetlerine hızla devam etmekteydi. Bu anlamda dikkat çeken isimlerden birisi de 1862-1865 yılları arasında Larnaka'da Fransız konsolosu olarak görev yapan Kont Louis Dumesnil de Maricourt idi. Maricourt, adaya 1862'de gelmiş ve Ağustos 1865'te koleradan ölmeden önce küçük bir Kıbrıs koleksiyonu toplamıştı²⁸. Fransız konsolosu Maricourt, 1865'te İngiliz konsolosu Colnaghi ve Kıbrıslı bir araştırmacı olan Pierides ile iş birliği içinde Larnaka yakınlarındaki "*Artemis Paralia*"

23 Koşay vd., *a.g.e.*, c. III, s. 36-38.

24 Koşay vd., *a.g.e.*, c. I, 1. Kitap, s. 42.

25 Koşay vd., *a.g.e.*, c. III, s. 36-38.

26 Koşay vd., *a.g.e.*, c. III, s. 39.

27 Koşay vd., *a.g.e.*, c. I, 1. Kitap, s. 44.

28 Masson, *a.g.m.*, s. 123-154.

kutsal alanında kazılar yaptı. Buradan çıkarılan eserlerin büyük bir kısmı British Museum'a gönderildi²⁹. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Maricourt, Kıbrıs'ın antik eserlerini az çok sistematik bir şekilde ve kendi hesabına arayan ilk Avrupalı isimdi. Keza XIX. yüzyılın çoğu antikacı ve konsolosunun aksine onun araştırmalarının ticari olmaktan ziyade eğlence amaçlı olduğu iddia ediliyordu³⁰.

Fransızların adadaki araştırmaları 1860'ların ortalarında yoğunlaştı. Araştırma yapmak üzere konsoloslar dışında farklı mesleklerden araştırmacılar da Kıbrıs'a gelmekteydi. Araştırma için gerekli olan izinler mutad olduğu üzere diplomatik yollarla talep edilmekteydi. Bu anlamda Fransız elçiliği tarafından 4 Mayıs 1865'te Osmanlı makamlarına gönderilen yazıda Fransız tebaasından mimar Edmond Duthoit (1837-1889) adlı kişinin eski eser araştırması yapmak üzere Kıbrıs'a geleceğinden bahsedilip adı geçen kişiye gerekli kolaylığın gösterilmesi istenmekteydi. Ayrıca yürürlükteki uygulamalara göre çıkacak eserlerden aynısından iki adet olanlardan bir adedinin Osmanlı müzesine alınacağı tek olan eserlerin ise araştırmacının kendisinde kalacağı hatırlatıldı. Eğer eserlerin çıktığı arazi sahipliye o bölgelere girmek için arazi sahibinin rızası da alınacaktı. Gerekli uyarı ve hatırlatmalardan sonra Mösyö Duthoit'ya izin verilerek Kıbrıs mutasarrıflığından kendisine gerekli kolaylığın gösterilmesi istendi³¹. Yukarıdaki isimler yanında adada 1862 ve 1865 yılları arasında Charles Jean Melchior, Marquis de Vogüé ve epigraf William Henry Waddington (1826-1894) tarafından yönetilen kazılar sonucunda elde edilen eserler Louvre Müzesine nakledildi³².

Bu dönemde eski eser araştırmaları yapan dikkat çekici bir diğer isim Fransız konsolosu Dominique Albert Édouard Tiburce Colonna-Ceccaldi (1833-1892) idi. Colonna-Ceccaldi, 1865 yılının Eylül ayında yeni konsolos olarak adaya atandı. Ancak Ocak 1866'ya kadar görevine başlamadı. 1866'dan 1869'un sonuna kadar bu görevde kaldı. Bu dönemde Tiburce Colonna-Ceccaldi'nin küçük kardeşi Georges Colonna-Ceccaldi (1840-1879) de eski eser araştırmalarında dikkat çeken bir isim oldu³³.

Tiburce Colonna-Ceccaldi, adaya ulaştıktan hemen sonra eski eser araştırması yapabilmek için faaliyetlerine başladı. Öncelikle Colonna-Ceccaldi'nin adada eski eser araştırması yapması amacıyla alması gereken izin için Fransız elçiliği harekete geçti. Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderilen yazıda Ceccaldi için izin talep edildi. Osmanlı makamları arasında

29 Anja-Thomas, a.g.m., s. 320; Pauline Maillard, "Diplomates, Archéologues et Joggeurs aux Salines de Kition. La Localisation du Sanctuaire "de la Paralia", *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Volume 46, 2016, Hommage à Antoine Hermary, s. 269.

30 Lucie Bonato, "La France et L'archéologie Chypriote Pendant La Gestion Du Consul Louis Dumesnil de Maricourt (1862-1865)", *Thetis*, 16/17, 2010, s. 114.

31 BOA, HR.MKT, nr. 532/40, 4.

32 Anja-Thomas, a.g.m., s. 319-320; Lucie Bonato, "Chypre Dans Les Archives de Melchior de Vogüé. V : Fragment d'un Carnet de Voyage d'Edmond Duthoit (mission de 1865)", *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Volume 31, 2001, s. 209-250.

33 Masson, a.g.m., s. 123-154.

yapılan yazışmalar sonucunda Ceccaldi'nin izin talebi kabul edildi. 23 Ekim 1866'da Kıbrıs mutasarrıflığına gönderilen emirnamede Ceccaldi'ye Kıbrıs'ta bazı bölgelerde eski eser araştırmak üzere izin verildiği ifade edilmekteydi. Yazıda mevcut uygulamalar gereği eski eser araştırmaları yapacakların uyması gerekli kurallar da hatırlatılıyordu. Bu bağlamda araştırmacıların çıkardıkları antikalar eğer iki tane olursa bir adedi Müze-i Hümayun'a teslim edilecek diğeri ise bulan kişiye verilecekti. Daha önceki izin belgelerinde olduğu gibi şayet eski eserin çıktığı arazi sahipliye o bölgelere girmek için arazi sahibinin rızası da alınacaktı. Yürürlükteki düzenlemeler çerçevesinde hatırlatmalar yapıldıktan sonra mevcut uygulamalara göre hareket edilmesi ve kendisine gerekli kolaylığın gösterilmesi istendi³⁴. Tiburce Colonna-Ceccaldi, Fransız konsolosu olmakla birlikte ele geçirdiği eski eserleri British Museum'a satma konusunda hiçbir tereddüdü olmadı³⁵.

Amerikalı Araştırmacılar

Kıbrıs'ta eski eser araştırmaları yapan en bilindik isim Amerikan vatandaşlığına geçmiş İtalyan asıllı Luigi Palma di Cesnola (1832-1904) idi. Cesnola, Fransız konsolosu Colonna-Ceccaldi ile aynı dönemde yani 1865'in Aralık ayının sonunda Amerikan konsolosu olarak adaya görevlendirildi³⁶. 1865'ten 1876'ya kadar Larnaka'da görev yapan Cesnola bir dönem Rus konsoloslugu görevini de üstlendi. ABD'ye dönerken adadan elde ettiği çok sayıda tarihi eseri New York'a götüren Cesnola, temelini oluşturduğu Metropolitan Müzesi'nin 1879'dan 1904'te ölene kadar yöneticiliğini yaptı³⁷.

Cesnola, Larnaka'daki diğer konsoloslar, bilim adamları ve arkeologlarla kısa sürede temas kurdu. Böylece 1866'dan itibaren eski eserlerle ilgili kapsamlı araştırmalar yürütmeye başladı. Cesnola ilk etapta sıradan buluntular satın aldı. Ancak bir süre sonra arkeolojik alanlarda kazı yapmaları için köylülere ücret ödeyerek büyük bir antika koleksiyonu toplamayı başardı. 1871'de kazılarını büyük oranda tamamlayan Cesnola tüm koleksiyonunu satmak üzere alıcılar aramaya başladı. Bu kapsamda 1872'de Paris ve Londra'ya gitti³⁸.

Cesnola'nın asıl amacı eski eserleri satarak konsolos olarak elde ettiği sınırlı gelirini artırmaktı. Bu nedenle koleksiyonunu Avrupa ve Kuzey Amerika'daki birçok farklı müzeye sunarak elindeki eserleri Kıbrıs'ın erken dönem sanatını temsil eden eşsiz bir koleksiyon olarak tanıttı. Koleksiyonunun Avrupa'da veya New York'ta sergilenmesi durumunda daha fazla para kazanacağına inanıyordu. Cesnola, koleksiyonunun "*British Museum*", "*Louvre*", "*Metropolitan Museum of Art*", "*Boston Museum of Fine Arts*" ve "*Philadelphia Museum*"

34 BOA, HR.MKT, nr. 561/42, 1.

35 Anja-Thomas, a.g.m., s. 319-320.

36 Masson, a.g.m., s. 123-154.

37 Cemil Çelik, "The American Consul Cesnola Brothers and The Fate of Antiquities in Ottoman Cyprus", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl 11, sayı 22 (Güz 2021), s. 265-296.

38 Masson, a.g.m., s. 148.

dahil olmak üzere çeşitli müzelere satışı için aynı anda pazarlık yürütmekteydi. Hatta Londra ve Paris'te eski eserlerini sergilemek için ev sergileri dahi açtı. Koleksiyonları sergilemenin faydaları kısa süre sonra anlaşıldı. Çünkü Cesnola'nın koleksiyonu dikkat çekmişti. Koleksiyonerler için gömülü bir hazine kadar büyüleyici bir şey yoktu³⁹.

Konsolos Cesnola, Kıbrıs'ta bir araya getirdiği muazzam eserlerden İtalya'nın Perugia şehrindeki “*Museo Archeologico Nazionale*” ve Torino'daki “*Museo di Antichità*” ya da birer koleksiyon hediye etti. Koleksiyon oluşturulurken Kıbrıs uygarlığının çeşitli evreleriyle bu dönemlere ait özellikleri gösteren parçalar özenle seçilmişti. Perugia ve Torino'ya bağışlanan koleksiyonların bağış tarihi ve koşulları net değildi. Ancak kaynaklarda bildirildiğine göre Cesnola'nın 1872'de düzenlediği Londra sergisiyle aynı tarihe denk gelmekteydi⁴⁰.

Cesnola'nın eski eserleri tanıtma çabaları işe yaradı. Zira bu tanıtım faaliyetlerinin ardından 1872 yılında koleksiyonunun 275 sandıktan oluşan ve en az 30.000 parçalık büyük bir bölümünü 1870'te New York'ta açılmış olan Metropolitan Müzesi'ne sattı. Kendisi bir süre daha Kıbrıs'ta antika toplama faaliyetlerini sürdürdü⁴¹.

Luigi Palma di Cesnola 1873 yılının başlarında Metropolitan Müzesi'ndeki koleksiyonu üzerinde çalışmaktayken Güney Amerika'daki kardeşi Alessandro Palma di Cesnola (1839-1914) New York'a ağabeyinin yanına gitti. Birkaç ay sonra iki kardeş, Luigi'nin yokluğunda devam eden kazıları kontrol etmek üzere Kıbrıs'a hareket ettiler. Ağabeyinin kazılarına yardım etmeyi düşünen Alessandro, Luigi'den eser araştırma yöntemlerini, işçileri nasıl idare edeceğini ve yerel Türk memurlarına nasıl davranacağını öğrendi. Sonradan Baf'ta Amerikan konsolos yardımcısı olan Alessandro, Kıbrıs'ta eski eser araştırmaları yapan önemli bir isim oldu⁴².

Cesnola, koleksiyonunu Metropolitan Müzesi'ne sattıktan sonra adada eski eser toplamaya ve ülke dışına çıkarmaya devam etti. Cesnola'nın Kıbrıs'taki faaliyetleri Osmanlı makamlarının dikkatini çekmekteydi. 21 Haziran 1873'te bir takım eski eserleri adadan çıkarmak isterken Osmanlı makamlarının engellemeleriyle karşılaştı. Amerikan sefaretî baştercümanı, Cesnola'nın işini kolaylaştırmak için harekete geçti ve Osmanlı yetkililerinin Cesnola'ya engel çıkarmamasını talep etti⁴³. Ancak Osmanlı makamları, Cesnola'nın elindeki eski eserlerin niteliklerini tespit etmeye yöneldi. Kıbrıs mutasarrıflığına gönderilen tahriratta Cesnola'nın elinde bulunan eserlerin türü ve adedinin bildirilmesi istendi. Yazışmalar sonucunda Osmanlı makamları eserlerin Metropolitan Müzesine ihracına izin verdi⁴⁴.

39 Polina Nikolaou, *The Diaspora of Cypriot Antiquities and the British Museum (1860-1900)*, Doctor of Philosophy in Geography, Basılmamış Doktora Tezi, University of Exeter, 2013, s. 242.

40 Di Paolo, a.g.m., s. 387-388.

41 Stanley-Price, a.g.m., s. 297.

42 Stanley-Price, a.g.m., s. 298.

43 Fatma Şimşek - Güven Dinç, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl 10, sayı 16, 2009/1, s. 109.

44 BOA, HR.MKT, nr. 789/75, 1, 3-4.

Cesnola, eser araştırmalarında ve ihracında karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmek amacıyla New York Müzesi Müdürlüğü adına araştırma izni istemekteydi. Konuyla ilgili ABD sefaretî tarafından yazılan yazıda Kıbrıs'ta ve Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde eski eser araştırması yapmak ve bulunan eserlerin ihracı için İngiltere müze idaresine verilen imtiyazdan New York Müzesi müdürlerinin de faydalanması talep edildi. Osmanlı makamlarınca konu değerlendirildikten sonra⁴⁵ 12 Aralık 1873'ten itibaren bir yıl süre ile New York Müzesi Müdürüne de aynı şartlarda araştırma izni verildi⁴⁶. Bu izin ABD'nin diplomatik ve siyasi ilişkilerinin Osmanlı hükümeti üzerindeki etkisini göstermesi bakımından dikkate değer bir husustu.

Bir taraftan Cesnola eski eserleri ülke dışına çıkarırken diğer taraftan Osmanlı yetkilileri İstanbul'daki müzeye eser nakletme çabasındaydı. Osmanlı hükümeti 8 Nisan 1874 (20 Safer 1291)'te yeni bir eski eserler nizamnamesini yürürlüğe koydu. Bu gelişme Cesnola'nın araştırmalarını ve eser ihracını etkileyecek bir gelişmeydi. Bu anlamda 5 Ağustos 1874'te Osmanlı yetkilileri tarafından Cesnola'nın ara sıra ruhsatsız olarak eski eser ihraç ettiği, konsolosun elinde bulunan eski eserlerden yarısının müze için alınıp, yarısını götürmesine müsaade edildiği ancak bu konsolosun 1874'te kabul edilen Asar-ı Atika Nizamnamesi gereğince artık Kıbrıs'ta kazı yapamayacağı bildirildi. Ayrıca eski eser aramak isteyenlerin mutlaka Osmanlı Hariciye Nezareti'ne müracaat etmeleri gerektiği hatırlatılmaktaydı⁴⁷. Yine aynı tarihli bir başka belgede Cesnola'nın payına düşen eski eserleri yurtdışına götürmesine izin verilmişti. Ancak ruhsatı olmayan kişilerin Kıbrıs'ta eski eser araştırması yapmaması, bunların ülke dışına çıkarılmasına kesinlikle izin verilmemesi gerektiği ifade edilerek rüsumat memurlarının bu konuda dikkatli olmaları hatırlatıldı⁴⁸.

Osmanlı hükümeti, 1874 yılında kabul edilen nizamname gereği Cesnola'nın elindeki eserleri titizlikle incelemekte kararlıydı. Eserlerin taksiminin önemine binaen Müze-i Hümayun Müdürü Dr. Philipp Anton Dethier bizzat görevlendirildi. 23 Ağustos 1874'te Şura-yı Devlet'e gönderilen tezkireye göre Kıbrıs'ta Amerikan konsolosu tarafından bulunan eserlerden müzeye ait hissenin ayrılması için Dethier'in bir süre sonra Kıbrıs'a gitmek üzere yola çıkacağı bildirilmekteydi⁴⁹. Öte yandan 2 Eylül 1874'te Kıbrıs Mutasarrıflığına gönderilen yazıda Kıbrıs'ta bulunan Cesnola'nın toplamış olduğu eserlerin yarısını yurt dışına çıkarırken yarısını da Devlet-i Aliye Müzesi'ne bırakacağı ifade edilmişti. Altmış iki sandık, kırk sekiz sepet ile otuz dört adet antika taştan ibaret olan eserlerin dikkatli bir şekilde seçiminin yapılması için bizzat Dethier'in görevlendirildiği de bildirilmekte idi⁵⁰.

45 BOA, HR.MKT, nr. 807/87, 1-2.

46 BOA, HR.MKT, nr. 829/60.

47 BOA, MF.MKT, nr. 18/154.

48 BOA, MF.MKT, nr. 18/155.

49 BOA, MF.MKT, nr. 19/81.

50 BOA, MF.MKT, nr. 20/25.

Müze Müdürü Dethier adaya ulaştı. Yaptığı incelemeler neticesinde 28 Aralık 1874 tarihinde bir mazbata düzenlendi. Buna göre Cesnola'nın yurtdışına çıkarmak istediği eserler tespit edildi ve eserlerin yarısı Müze-i Hümayun'a ayrıldı. Ayrıca konsolosun izin yazıları incelendi ve eski eser arama ruhsatının iki yıllık olduğu ve geriye bir yılının kaldığı anlaşıldı. Süresi dolduktan sonra ruhsatsız kazı yapmaması konusunda uyarıldı. Adada ruhsat aldığı yer dışında farklı bir yer kazmak için yeniden ruhsat alması gerektiği de hatırlatıldı⁵¹.

Osmanlı makamları vakit kaybetmeden Kıbrıs'taki eserleri İstanbul'a nakletmeye başladı⁵². Bu anlamda 29 Aralık 1874 tarihli bir arşiv belgesinde Larnaka Kaymakamlığında bulunan ve muhafazaları mümkün olmayan beş yüz adetten fazla eserin bir kısmının sandıklara yerleştirilerek Müze-i Hümayun'da muhafaza edilmek ve sergilenmek üzere İstanbul'a gönderilmeleri gerektiği bildirildi⁵³. Eserlerin nakli hususunda yapılan masraflar bir süre yazışmalara konu teşkil etti. 6 Ağustos 1875 tarihli belgeye göre Kıbrıs'taki Amerikan konsolosunun elinde bulunan eski eserlerin müze hissesi ayrılarak bunların Dr. Dethier vasıtasıyla Müze-i Hümayun'a nakli için verilen kırk dört lira ile sandıklar, saman, pamuk vs. için ayrılan kırk lira ve vapur ücretleri ile müzeye nakline kadar yapılan on bir bin otuz ve bir rub akçeden oluşan toplam masrafların müze tahsisatından ödenmesi kararlaştırıldı⁵⁴.

Dethier, Kıbrıs'taki çalışmaları sonucunda Cesnola'nın elinde bulunan eserlerden 88 sandık gibi hatırı sayılır miktarda (858 adet) ve son derece değerli eseri Osmanlı müzesine kazandırdı⁵⁵. Bu eserler arasında çok önemli heykeller de vardı. Kıbrıs'ta bulunan büyükçe bir Bes heykeli İstanbul'a getirilirken İngiliz konsolosunun direnişi söz konusu olmuştu⁵⁶. Kıbrıs'tan getirilerek Müze-i Hümayun'a konulan Baküs (Bacchus) heykeli ve diğer eserler hakkında 1874 yılı sonları ve 1875 yılı başlarında Osmanlı süreli yayınlarında içlerinde Dethier'in makalesinin de yer aldığı bilgiler yayımlanmaktaydı⁵⁷.

Osmanlı makamları yaşananlardan sonra Cesnola'nın faaliyetlerini daha sıkı kontrol etmekteydi. Kıbrıs Mutasarrıflığına gönderilen yazıda New York Müzesi adına Kıbrıs'ta eski eser araştırmaları yapan Cesnola'nın iki ay süreyle araştırmalarına ara vermesi

51 Koşay vd., *a.g.e.*, c. I, 1. Kitap, s. 46.

52 Shaw, Kıbrıs'tan 88 sandık eski eserin Müze-i Hümayun'a ulaşma tarihini 1873 olarak bildirmektedir. Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, çev. E. Soğancılar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 114. Arşiv belgelerinde ise bu tarih 1874 olarak bildirilmektedir.

53 BOA, MF.MKT, nr. 23/56.

54 BOA, MF.MKT, nr. 30/170.

55 1910 yılında müzedeki Kıbrıs menşeli eserlerin sayısı 2.513 adet idi. Burcu Kutlu Dilbaz, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 247, 304.

56 Kimi kaynaklar eserlerin Dethier tarafından satın alındığını ifade etmekteyse de arşiv belgelerinde müze hissenin nakliyesi için harcanan miktardan bahsedilirken satın alma bedeli zikredilmemektedir. Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, ed. Nejdet Bilgi vd., İzmir 1999, s. 449-478; Koşay vd., *a.g.e.*, c. I, 1. Kitap, s. 44.

57 Shaw, *a.g.e.*, s. 212-213; Koşay vd., *a.g.e.*, c. I, 1. Kitap, s. 20; C. Çelik, a.g.m., s. 280-281.

nedeniyle ruhsatının feshedildiği bildirildi. Bu sırada Cesnola'nın kıymetli eski eserleri Londra'ya kaçırdığı ve sattığı söylentileri çıkmıştı⁵⁸. Bu haberler ve eserlerin dönemin gazeteleri Vakıf ve La Türki'de görülmesi üzerine Maarif Nezareti 29 Aralık 1876'da Kıbrıs Mutasarrıflığından bilgi istedi⁵⁹. Yapılan incelemeler sonucunda 3 Kasım 1877'de New York Müzesi adına araştırmalar yapan Cesnola'nın ruhsatının feshedildiği halde birçok kıymetli eşyayı Londra'ya kaçırdığı yolundaki haberlerin doğru olmadığı bildirildi⁶⁰. Bu arada Cesnola'nın amacı Metropolitan Müzesi'nde bir pozisyon elde etmektir. Bu amacına ulaşmak için 1877'den itibaren girişimlerde bulunmaktaydı. Nihayet 1879'da anılan müzenin ilk müdürü oldu ve 1904'te ölümüne kadar da bu görevi sürdürdü⁶¹.

Dethier, Kıbrıs'tan İstanbul'a ulaşan eserlerin fazlalığı sebebiyle, yeni bir müze binasının yapılmasını önerdi. Ancak maliyet çok fazla bulununca Çinili Köşk'ün tadilatına karar verildi⁶². Kıbrıs'tan getirilen eserler Çinili Köşk'te sergilenmeye başlandı⁶³. Adadan getirilen Bes heykeli köşkün sütunlu girişinin sağ ucuna, Gazze'den getirilen Zeus heykeli ise sol uca yerleştirilmişti⁶⁴. Müze-i Hümayun'daki Kıbrıs koleksiyonu New York'taki koleksiyonla rahatlıkla rekabet edecek özellikteydi. Kaynaklardan bazıları Kıbrıs'tan Müze-i Hümayun'a getirilen eserlerin Çinili Köşk'te sergilenmesinin gerekçesini 1878'de İngiliz yönetimine geçen adanın eskiden Osmanlılara ait olduğunu hatırlamak amacıyla yönelik bir tavır olarak değerlendirmekteydi. Keza 1879 yılına kadar ABD'nin Kıbrıs konsolosluğu olarak görev yapan Luigi Palma di Cesnola'nın Metropolitan Museum of Art'ın başına geçmek üzere ülkesine dönerken çok sayıda tarihi eseri adadan götürmesi Osmanlı yöneticilerini Kıbrıs'tan getirilen tarihi eserleri teşhir etmeye sevk etmiş olmalı⁶⁵.

Kıbrıs'ta bulunduktan sonra Müze-i Hümayun'da sergilenmeye başlayan Herakles (Herkül) heykelinin Avrupa koleksiyonlarında da bir eşi yoktu⁶⁶. Heykelin İstanbul'a gönderilmesi, müze tarafından önemli bir hizmet olarak değerlendirilmişti. Herkül heykelinin muhafazasında ve İstanbul'a naklinde gösterdikleri hizmetlerden dolayı Kıbrıs eski Mutasarrıfı Veysi Bey'e⁶⁷ ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi İbrahim Paşa'ya Maarif Nezareti tarafından özel olarak teşekkür edildi⁶⁸.

58 Zeynep Çelik, *Asar-ı Atika, Osmanlı İmparatorluğunda Arkeoloji Siyaseti*, çev. A. Gür, Koç Üniversitesi Yayını, İstanbul 2016, s. 40.

59 BOA, MF.MKT, nr. 45/101.

60 BOA, MF.MKT, nr. 51/169.

61 Stanley-Price, a.g.m., s. 297.

62 Shaw, a.g.e., s. 114.

63 Z. Çelik, a.g.e., s. 54.

64 Shaw, a.g.e., s. 211.

65 Z. Çelik, a.g.e., s. 54, 94.

66 Z. Çelik, a.g.e., s. 96.

67 BOA, MF.MKT, nr. 17/70.

68 BOA, MF.MKT, nr. 17/71.

Metropolitan Müzesi'nde Kıbrıs eski eserlerinden oluşan Cesnola koleksiyonu, Fenike ve arkaik Yunanistan'la ilgili en geniş ve değerli koleksiyon olarak ifade edilmektedir. Cesnola'nın Kıbrıs'tan çıkarıp New York'a götürdüğü eserler Müze-i Hümâyün'daki koleksiyonla birbirini tamamliyordu⁶⁹. Amerikan konsolosunun Kıbrıs'tan bir müze dolduracak kadar eser çıkarıp götürmesi büyük bir başarı olarak nitelendirildi⁷⁰. Bu anlamda Osmanlı Maarif Nazırı Münif Paşa 17 Ağustos 1880 tarihinde Çinili Köşk'ün açış konuşmasında bir öz eleştiri yaparak eskiden Osmanlı ülkesinde eski eserlerin kıymetinin pek bilinmediğini ve kısa süre önce Kıbrıs'ta Amerikan konsolosluğuna Cesnola'nın adadan bir müze dolduracak kadar sanat eserini çıkarıp götürdüğünü ifade etmekteydi⁷¹.

Luigi Cesnola ile ilgili bahsedilen süreç yaşanırken kardeşi Alessandro, 1874'ün sonları veya 1875'in başlarında Kıbrıs'tan ayrıldı⁷². Bilahare New York Müzesi adına eski eserleri araştırmak ve onları ülke dışına çıkarmak için ruhsat başvurusunda bulundu. Ancak 1875 yılı sonbaharında Amerika'da yaşanan ekonomik kriz nedeniyle kazı faaliyetleri duraksadı⁷³. Alessandro, bu süreçte British Museum'da Şark koleksiyonlarını inceledi. Ardından kendisine sponsor olacak varlıklı bir borsacı ve koleksiyoncu olan Edwin Herbert Lawrence'la (1819-91) Londra'da işbirliği yaparak Temmuz 1876'da Kıbrıs'a döndü. Alessandro'nun amacı Lawrence için eski eserler temin etmektir. Ağabeyinin stratejilerini benimseyen ve tecrübelerinden yararlanan Alessandro, adada eski eserler satın aldı ve kazılar düzenledi. İşçilerinden birisinin Kasım 1877'de ona bazı bulgular getirmesinden sonra, tüm dikkatini Salamis antik kentine yönlendirdi. Orada yaptığı kazılar, gelecekteki Lawrence-Cesnola koleksiyonunun büyük bir bölümünü oluşturdu⁷⁴.

Alessandro, 1876-1878 yılları arasında kendi antika koleksiyonunu toplarlarken ağabeyi Luigi Cesnola, Metropolitan Müzesi'nde çalışmaya devam etmekteydi. Ancak 1878'de Kıbrıs'ın İngiltere tarafından işgalinden sonra Alessandro'nun kazı faaliyetleri onu hapsedilme noktasına götürdü. Çünkü 4 Haziran 1878 tarihli Savunma İttifakı Sözleşmesi hükümlerine göre İngiltere, Kıbrıs'ın yönetimini Osmanlı Devleti'nden geçici olarak devraldı. 14 Ağustos 1878'de bir Ek Anlaşma ile Kraliçeye yasa ve sözleşme yapma yetkileri devredildi. Daha sonra 14 Eylül tarihli Kararname ile bir Yasama Konseyi kuruldu ve Yüksek Komiser kanun çıkarma yetkisi de verildi⁷⁵.

İlk Yüksek Komiser Sir Garnet Wolseley (1833-1913), 23 Temmuz 1878'de Larnaka limanına vardı. Wolseley adaya vardığında eski eserlerle ilgili Osmanlı hükümeti tarafından

69 Z. Çelik, *a.g.e.*, s. 99, 110.

70 Shaw, *a.g.e.*, s. 118.

71 Koşay vd., *a.g.e.*, c. I, I. Kitap, s. 21; Shaw, *a.g.e.*, s. 116-118.

72 Stanley-Price, *a.g.m.*, s. 298.

73 C. Çelik, *a.g.m.*, s. 281.

74 Stanley-Price, *a.g.m.*, s. 298.

75 Stanley-Price, *a.g.m.*, s. 298.

çıkarılmış 8 Nisan 1874 tarihli nizamname yürürlükteydi. Yüksek Komiser, gelişinden sonraki bir ay içinde yani Ağustos 1878'de tüm kazıları yasaklayan bir bildiri yayımladı. Bu uygulamaya üzerine Alessandro Palma di Cesnola, 1878 Ağustos ayının ikinci yarısında Lefkoşa'daki İngiliz karargahına giderek kazı yapmak için izin talebinde bulundu. Ancak İngiliz yönetimi bu talebi reddetti. Kendisine mevcut dönemde tüm kazıların kesinlikle yasak olduğu ve bu noktada yasağı çiğneyen herkesin cezalandırılacağı söylendi. Alessandro, Osmanlı döneminde de adada izinsiz kazılar yapmıştı. Bu tecrübeye dayanarak İngilizlerin olumsuz cevabına aldırmadan izinsiz olarak eser araştırmalarını sürdürdü. Bunun üzerine Larnaka'daki Komiser Albay Henry G. White, durumu Lefkoşa'daki Hükümet Sekreteri Albay George Greaves'e iletti ve ne yapılması gerektiğini sordu⁷⁶.

İngiliz yönetimi hemen harekete geçti. Öncelikle Alessandro'nun Tuzla'da kazı yaptığı alan tespit edildi. Bilahare Greaves, Larnaka'daki Yerel Polis Komutanı Teğmen E. Spencer'a durumu bildirerek polis eşliğinde Tuzla'daki Enkomi antik kentine gitmesini emretti. Alessandro 1874 yılında çıkarılan Osmanlı eski eserler yasasına ve Larnaka'ya getirilen buluntulara göre suçlanacaktı. Teğmen E. Spencer verilen emir doğrultusunda harekete geçti ve 4 Ekim'de önce Ormidia'ya oradan da Enkomi'ye gitti. Burada kazılarda görev alan işçileri sorgulamaya başladı. Yapılan incelemeler ve soruşturma sonucunda işçiler yaklaşık altı ay boyunca Alessandro'nun adamı Lazaris için çalıştıklarını itiraf ettiler. Alessandro'nun suçluluğuna ikna olan Spencer, yeminli ifade almak için işçileri Larnaka'ya gönderdi. Bu arada kazı alanında bulunup işçilerin evinde muhafaza edilen çanak, çömlek ve cam eşyalara el konuldu⁷⁷.

Alessandro Palma di Cesnola Ekim 1878'de yargılanmaya başladı. Suçu 1874 tarihli Eski Eserler Nizamnamesi'ne aykırı kazı yapmak idi. Tanıkların ifadeleri ve kazılar, onun tutuklanmasına gerekçe oluşturdu. Netice itibarıyla Alessandro, eski eserler yasasının 7. maddesi uyarınca cezaya çarptırıldı. Ancak anlaşılan o ki bu ceza sembolikti. Adada İngiliz yönetiminin kurallarının geçerli olduğu bu şekilde gösterilmiş oldu. Alessandro, bir gece gözaltında tutulduktan sonra serbest bırakıldı ve elindeki eski eserlere el konuldu. Ancak Alessandro, tutuklanmasının yasal olmadığını iddia ederek İngiliz yetkilileri, Beyrut'taki Amerikan konsolosuna şikayet etti. Bunun üzerine mesele yeniden alevlendi. Bu defa İngilizler, Cesnola'yı resmi olarak yargılamak üzere mahkemeye çıkarttı. Neticede eski eserler yasasını çiğnemekten suçlu bulunan Alessandro olaydan dört ay sonra Şubat 1879'da Kıbrıs'ı terk etmek zorunda kaldı⁷⁸.

Alessandro Cesnola'nın yargılanması siyasi ve hukuki boyutları açısından önemliydi. İngiltere 1878'de Kıbrıs'ın idaresini üstlenince burada siyasi ve kültürel hakimiyetini

76 Stanley-Price, aynı yer.

77 Stanley-Price, aynı yer.

78 C. Çelik, a.g.m., s. 285; Stanley-Price, a.g.m., s. 298.

belirgin hale getirmek istedi. Dolayısıyla adadaki eski eser çalışmalarına müdahale etti. Dava, kültürel miras hukuku açısından da önemli idi. Suç olarak kabul edilen yasadışı kazı yapmak herhangi bir yerde nadiren bir hukuk mahkemesinde dava konusu olmuştu. Öte yandan Cesnola, diplomatik statüsü sebebiyle uluslararası işlemlere yol açan bir yabancı uyrukluymdu. Ancak yargılama yerel hukuka dahi aşına olmayan İngiliz bir subayı tarafından yapılmıştı⁷⁹.

İtalyan Araştırmacılar

Kıbrıs'ta eski eser araştırması yapan bir başka grup araştırmacı İtalyanlar idi. Bu anlamda İtalyan konsolosu Riccardo Colucci'nin (1814-1873) adadaki eski eser araştırmaları dikkat çekmekteydi. Colucci 1868'de başladığı konsolosluk görevini 1872'de Arnavutluk'a atanana kadar devam ettirdi. Kendisi 1871 yılında Almanya'nın birleşmesinden sonra Alman İmparatorluğu'nun konsolosu olarak da görev yaptı⁸⁰.

Colucci, Kıbrıs'ta göreve başladıktan sonra eski eser toplamaya koyuldu. Amerikan konsolosu Cesnola'nın yaptığı gibi araçlar ve yardımcıları vasıtasıyla eski eser temin etmeye başladı⁸¹. Bununla birlikte Colucci, bizzat kendisi de eser araştırması yapmak üzere Osmanlı makamlarından izin talebinde bulundu. 13 Kasım 1869'da İtalyan sefaretinden Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilen tezkirede konsolos Riccardo Colucci'nin adada eski eser araştırması yapmak istediği bildirilerek kendisine izin verilmesi talep edildi⁸².

İtalyan elçiliğinin yazısında dikkat çeken husus Osmanlı hükümeti tarafından daha önce Fransız ve Amerikalı araştırmacılara izin verildiğinden bahsedilmesiydi. Anılan devletlere daha önceden verilen izinler hatırlatılarak aynı haklardan İtalyan konsolosunun da yararlanması rica edildi⁸³. Osmanlı makamları tarafından verilen 27 Aralık 1869 tarihli cevabi yazıda Colucci'ye iki sene süreyle araştırma izni verildiği bildirildi; ancak bazı şartlar öne sürüldü. Yazıda eski eser fennine ilişkin araştırma yapmak isteyen Colucci mevcut nizamname ve yürürlükteki kanunlara riayet etmesi, yol, su yolu, mezarlık vb. gibi alanlarda kazı yapmaması hususunda uyarıldı. Ayrıca kazı yapılan yerlerin sahiplerinin rızasının alınmasının şart olduğu da belirtildi⁸⁴.

Kaynaklara göre Colucci çeşitli arkeolojik kazılar yapsa da koleksiyonundaki bazı parçaları doğrudan özel koleksiyonculardan ve diğer diplomat arkeologlardan temin etmekteydi. Bu durum o dönem için yaygın bir usuldü. Zira Colucci gibi diğer konsoloslar sıklıkla bu yola

79 Stanley-Price, a.g.m., s. 298.

80 Di Paolo, a.g.m., s. 380, 383.

81 Di Paolo, a.g.m., s. 382.

82 BOA, HR.MKT, nr. 668/24, 1.

83 BOA, HR.MKT, nr. 672/79, 3.

84 BOA, HR.MKT, nr. 672/79, 1.

başvuruyorlardı. Hatırlanacağı üzere Amerikan konsolosu Cesnola da bu yöntemlerle geniş bir koleksiyon oluşturmuştu. Adadaki konsoloslar eski eser temini hususunda adeta yarış halindeydiler. Gerek doğrudan kazılar yaparak gerekse bazı parçaları satın alarak bu yarışı kızıştırıyorlardı. Colucci'nin çalışmalarını hızlandırdığı dönemde Amerikan konsolosu Cesnola da adanın kuzey doğusundaki bir kazı alanında çalışmalarını sürdürmekteydi. Öte yandan konsoloslar temin edilen eserlerin menşeleri hususunda da çalışmalar yapıyordu. Örneğin Colucci 21 Ocak 1871'de, adada kaldığı süre boyunca topladığı bazı eski eserlerin menşelerini belirten notlar tutmuştu⁸⁵.

Colucci, adada araştırma yapmak için iki yılına izin almıştı. Ancak belirlenen süre içerisinde çalışmalarını bitiremedi. Bunun üzerine İtalyan sefaretinden mevcut iznin bir yıl daha uzatılması talep edildi. Gerekçe olarak Colucci'nin bazı mevkilerde elindeki izinden yeterince istifade edemediği vurgulanıyordu. Talep, Maarif Nezareti tarafından değerlendirilerek araştırma izni 30 Eylül 1871'de bir sene daha uzatıldı⁸⁶.

Colucci, Kıbrıs'ta kaldığı süre boyunca hatırı sayılı bir antika koleksiyonu topladı. Bu eserler Floransa'ya gönderilerek "*Museo Archeologico Nazionale*"de sergilenen Kıbrıs koleksiyonunun bir parçasını oluşturdu. Colucci'nin müzeye bağışladığı eserler arasında çanak, çömlek, taş heykeller, pişmiş toprak figürleri, cam, madeni paralar, iki bronz ve bazı boncuklar bulunmaktaydı. Müzedeki 459 parçadan oluşan Kıbrıs koleksiyonunun 244'ü Colucci'nin gönderdiği eserlerden oluşmaktaydı⁸⁷.

İtalya'daki müzeye gönderilen eserler Colucci'nin organize ettiği kazılardan ya da Cesnola'dan satın alınan eserlerden oluşuyordu. Bir çelişki gibi görünse de Cesnola ile Colucci arasında eski eser temini konusunda hem bir rekabet hem de dayanışma vardı. Cesnola ve Colucci arasındaki bu ilişkiye Ocak 1872'de Levant ve Yakın Doğu'ya seyahatler gerçekleştirilen Alman uyruklu bir inşaat mühendisi olan Julius Seiff de tanıklık etmişti. Seiff, Colucci'nin Larnaka bölgesinde Cesnola gibi kazılar yaptığını anlatmaktaydı. Colucci ayrıca Cesnola'yı taklit etmek amacıyla adanın batı kesiminde eser toplamakta ve Baf'taki eski eserleri doğrudan Cesnola'dan satın almaktaydı. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Colucci, koleksiyonunu İtalya'ya gönderdiği tarihlerde Cesnola ile birlikte Baf'taki ünlü Afrodit tapınağının kazılarına katılmıştı. Baf'taki tapınak çevresinde yapılan kazılardan elde edilen ve 1870 yılında İtalyan konsolosu tarafından müzeye hediye edilen tek renkli ve boyalı seramikler ve kireçtaşı heykeller dikkat çekiciydi⁸⁸.

Osmanlı hükümeti, Colucci'ye eski eser araştırmalarında ilave izin vermekle birlikte izin tarihleri konusunda titiz davranmaktaydı. Örneğin 31 Mart 1872 tarihli belgeye göre

85 Di Paolo, a.g.m., s. 381-382.

86 BOA, HR.MKT, nr. 717/79, 1.

87 Di Paolo, a.g.m., s. 380-381.

88 Di Paolo, a.g.m., s. 383-385.

Kıbrıs'ın Baf kazasında iki senelik araştırma izni bulunan Colucci tarafından eski eser araştırılmakta iken Amareş köyünden Seyfi Ahmed isimli kişinin tapulu arazisinde Roma dönemine ait olduğu değerlendirilen antika sikkelerden yirmi iki adet altın çıkmıştı. Eserler, kapıkethüdalığına iletilmiş, buradan da 31 Aralık 1871 tarihli tahrirata göre Maliye Nezareti'ne gönderilmişti. Bilahare altın paralar, muhafaza edilmek ve sergilenmeye değer eski eser olması sebebiyle Müze-i Hümayun Müdüriyeti'ne teslim edildi. Söz konusu altınlar Colucci'ye verilen iki sene müddetin bitiminden dört gün sonra bulunmuştu. Bu sebeple altınlar, devlete ait sayılmış ve Maliye Nezareti'ne takdim edilmişti⁸⁹. Altın madalyaların antika olduğunun anlaşılması üzerine de Müze-i Osmanî'de muhafazası kararlaştırıldı⁹⁰. Belgelerde söz konusu altınların Colucci ve arazinin sahibine ait olmadığı ifade edilerek gerek konsolos gerekse arazi sahibi tarafından herhangi bir iddia söz konusu olursa bu yönde gerekli cevap verileceği bildirildi⁹¹.

Colucci'nin Kıbrıs'ta yaptığı eski eser araştırmaları İtalyan müzelerini zenginleştirmekteydi. Zira Colucci kazılarla ve satın alma yoluyla biriktirdiği eserleri Osmanlı makamlarından izin aldıktan sonra İtalya müzelerine gönderiyordu. Osmanlı ülkesi dışına eser çıkarmak için sefaret kanalıyla bir dilekçe göndermek yeterliydi. 25 Kasım 1872 tarihli belgeye göre Colucci elindeki koleksiyondan Müze-i Osmanî'ye teslim edilmesi gerekenleri verdikten sonra geri kalanların ihracı için izin talebinde bulundu⁹². Belgede dikkat çeken husus yakın zamanda New York'a eser ihraç eden Amerikan konsolosu Cesnola'ya izin verildiğinin hatırlatılması idi. Netice itibariyle Osmanlı yetkilileri İtalyan konsolosu Colucci'ye de eserleri ülke dışına çıkarma izni verdi⁹³.

Danimarka, Almanya ve Avusturyalı Araştırmacılar

Kıbrıs'ta doğrudan eski eser aramasa da satın alma yoluyla eser elde eden bir diğer diplomat Danimarka konsolosu idi. Konsolos, yapılan kazıları yakından takip ediyordu ve uygun eserleri edinme çabası içindeydi. Örneğin 5 Haziran 1845 tarihli arşiv belgesine göre Kıbrıs'ta Tuzla iskelesinde reayadan Mina'nın evinin yanındaki boş arsadan çıkarılan resimli taşı iki bin kuruş bedel ile satın almıştı. Osmanlı makamları çıkarılan bu eserin özelliklerini ve akıbetini araştırmaya koyuldu ve eserin incelenmesi için yerel makamlara yazı gönderdi. Yerel makamlar tarafından yapılan inceleme sonucunda antik taşla ilgili elde edilen bilgiler İstanbul'a gönderildi⁹⁴.

İncelenen dönemde Alman araştırmacılar da Kıbrıs'tan eski eser temin çabası içerisindeydi. Bu anlamda 1869 yılı sonbaharında Alman bilim adamlarından Berlin Müzeleri

89 BOA, HR.MKT, nr. 737/53, 3.

90 BOA, MF.MKT, nr. 7/59, 1.

91 BOA, HR.MKT, nr. 737/53, 1.

92 BOA, HR.MKT, nr. 767/56, 1.

93 BOA, HR.MKT, nr. 767/56, 2.

94 BOA, C.MF, nr. 130/6483; nr. 167/8316.

Antika Eserler Müdürü Carl Friederichs, o sırada Baf'ta kazılar yapan Amerikan konsolosu Cesnola ile temas kurdu. C. Friederichs, 11-12 Ekim 1869'da Cesnola'dan Berlin müzeleri için toplam 180 adet eski eser satın aldı. Cesnola, araştırmalarının sonuçlarıyla ilgili çarpıtma bilgileri veriyor, değerli eserleri el altından satıyordu. Örneğin Baf'ta yapılan çalışmalarda kayda değer bir keşif yapılmadığını bildirmesine rağmen buradan birçok eser çıkarılmıştı. Bu eserlerden bazıları “*Berlin Staatliche Museen*” tarafından satın alındı⁹⁵.

Kıbrıs'ın İngilizlerce işgalinden hemen sonra 1879'da adada eski eser araştırmaları yapan bir başka Alman vatandaşı Max Ohnefalsch-Richter idi⁹⁶. İlk dönemlerde gazetecilik yapan Ohnefalsch-Richter bilahare British Museum adına eski eser aramaya başladı⁹⁷. Ohnefalsch-Richter'in İstanbul'a gidip Osmanlı Devleti hizmetinde araştırmalar yapmak istediği de anlaşılmaktaydı. Bu konudaki talebini bir mektup yazarak sefaret aracılığıyla Müze-i Hümâyün Müdürü Osman Hamdi Bey ve Mabeyn Kitabeti'ne iletti⁹⁸. Ancak arkeologun Müze-i Hümâyün adına çalışmasıyla ilgili bir bilgi ve belgeye rastlanmadı.

Avusturya sefaretini de adada eski eser araştırmasına yönelik taleplerde bulundu. Örneğin 1875'te Avusturya sefaretinden Maarif Nezareti'ne gönderilen tezkirede Avusturya-Macaristan'ın Kıbrıs'taki konsolos vekili Paskotini'nin adada bazı yerlerde eski eser araştırması yapmak düşüncesinden bahsedilerek kendisine ruhsat verilmesi istendi. Osmanlı makamları eski eser arama usul ve nizamına uygun hareket etmek şartıyla bu talebe olumlu cevap verdi⁹⁹.

İngiliz Araştırmacılar

İngiliz araştırmacılar “*amatör kazı ve koleksiyonculuğun efsanevi çağı*” olarak kabul edilen XIX. yüzyıl boyunca Kıbrıs'ta çok sayıda bilimsel ve sistematik kazılar gerçekleştirdiler. Adadaki eski eserlerinin araştırılması, toplanması ve sergilenmesinde İngilizlerin belirgin bir rolü bulunmaktaydı. Londra ve Oxford'daki koleksiyonlar ile İngiltere'nin çeşitli müzelerinde bulunan Kıbrıs menşeli antik eserlerin zenginliği söz konusu durumun en belirgin göstergesiydi¹⁰⁰.

Adada eski eser araştırmalarında dikkat çeken isimlerden birisi Demetrios Pierides (1810/1811-1895) idi. Kıbrıs doğumlu ilk epigrafist olarak kabul edilen Pierides, Londra'da

95 Di Paolo, a.g.m., s. 384-385.

96 Ohnefalsch-Richter, 1879'dan 1890'a kadar kurumlar ve özel müşteriler için kazılar yaptı. Özellikle eski Kıbrıs dini üzerine yaptığı araştırmaları kendisine 1891'de Leipzig Üniversitesi'nde doktor unvanını kazandırdı. 1894-1895'te Kıbrıs'a iki ziyaret daha yaptı. Adadaki araştırmalarını 1910 yılına kadar sürdürdü. <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG59684> (Erişim Tarihi: 20.02.2022).

97 Hans-Günter Buchholz, “Max Ohnefalsch-Richter als Archäologe auf Zypern”, *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Volume 11-12, 1989, s. 3-28.

98 BOA, HR.SFR.3, nr. 456/33.

99 BOA, HR.MKT, nr. 872/80, 1.

100 Anja-Thomas, a.g.m., s. 305.

eğitim gördü. 1840’lardan 1860’lara kadar Larnaka’daki İngiliz konsolosluğunda önce kançılar ve ardından tercüman olarak çalıştı. Adada 1863’te Osmanlı Bankası’nın bir şubesinin açılmasından sonra bu bankada görev aldı. Pierides, 1850-1860’larda Kıbrıs’ta araştırma yapan çok sayıda yabancı araştırmacıyı arkeolojik alanlara yönlendirmekteydi. 1855’te Rodos’ta İngiliz konsolos yardımcısı olarak görev yapan Charles Newton (1816-1894)’un tavsiyesiyle¹⁰¹ Dalı’de tespit edilmiş antik heykellerin bir kısmını British Museum’a bağışladı. 1860’ların sonlarında da çeşitli pişmiş toprak figürleri ve kilden üretilmiş vazo gibi bazı antika eserleri müzeye sattı. Pişmiş toprak heykelciklerin bazıları Dalı’dan bir kısmı da Sir Dominic Ellis Colnaghi ile birlikte 1865’te Tuz Gölü yakınlarındaki “*Artemis Paralia*” tapınağında yaptığı kazılardan elde edilmişti. Bu yaptıklarıyla Pierides, eski eserleri British Museum’a bağışlayan veya satan, “*adadaki İngiliz çıkarlarını entrikasız temsil eden en nitelikli ve güvenilir Kıbrıslı*” olarak ünlendi¹⁰².

Demetrios Pierides’in 1855’te British Museum’a birkaç kireçtaşı heykel bağışlaması; Kıbrıs’ın eski eserlerinin Birleşik Krallık’a diplomatik yetkililer ve İngiltere ile bağlantılı topluluğun üyelerinden gelen erken dönem bir örneğini göstermekteydi. Bu tür bir eski eser kazanma yöntemi, Sir Charles Thomas Newton’un British Museum’a Yunan ve Roma Eserleri Bölümü Müdürü (1861-1885) olarak döndüğü 1860’ların başlarından itibaren tam olarak yerleşmiş oldu. Böylece yabancı konsolosluk personelinin, kendi ülkelerinin müzeleri için Akdeniz ve Orta Doğu’daki nesnelere toplanması ve araştırılmasında oynadığı rolün XIX. yüzyıla ait olduğu iyice belgelendi. 1860’lar ve 1870’lerde Kıbrıs’taki İngiliz konsoloslar ve onların ortakları, Kıbrıs’ta adanın erken arkeolojik keşfinde söz sahibi küçük ama etkili bir grup olduğunu gösterdi¹⁰³. Yani diğer ülkeler için de geçerli olduğu gibi İngiltere’nin Kıbrıs arkeolojisinde kilit rol oynayan isimleri diplomat arkeologlar oldu.

Adada 1861-1864 yılları arasında konsolos olarak görev yapan ve British Museum’a sikke tedarik eden bir diğer isim Horace White idi. Demetrios Pierides, British Museum’a eser satmak istediğinde onun bazı eski eserlerinin Londra’ya taşınmasını H. White sağlamaktaydı¹⁰⁴.

Bu dönemde eski eser araştırmalarında adından söz ettiren diğer isim 1861 ile 1872 yılları arasında üç kez İngiltere’nin konsolos yardımcılığını yapan Robert Hamilton Lang idi¹⁰⁵. 1861’den itibaren Larnaka’da ikamet eden ve 1863 ile 1872 yılları arasında Larnaka’daki

101 British Museum’un ilk Kıbrıs koleksiyonlarının oluşturulmasında Charles Newton çok belirgin bir rol oynadı. Thomas Kiely, “Charles Newton and The Archaeology of Cyprus”, *Cahiers du Centre d’Etudes Chypriotes*, Volume 40, 2010, s. 231-251.

102 Pierides, 1882’de Kıbrıs Müzesi’nin kurulmasına da yardım etti. <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG60098> (Erişim Tarihi: 28.02.2022).

103 Anja-Thomas, a.g.m., s. 313-317.

104 Anja-Thomas, a.g.m., s. 317.

105 <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG59133> (Erişim Tarihi: 27.02.2022).

Osmanlı Bankası'nın yöneticisi olan Lang, diğer konsoloslar gibi bir izin belgesiyle ve zahmete girmeden eski eser toplamaktaydı. Keza adadan topladığı koleksiyonunun satın alınması konusunda British Museum ile görüşmeler yapmaktaydı. Lang aynı zamanda Fransız konsolos Tiburce Colonna-Ceccaldi, onun kardeşi Georges Colonna-Ceccaldi ve Amerikan konsolos Luigi Palma di Cesnola ile yakın ilişkiler kurdu. Ayrıca Fransa ve Almanya'daki müzelere eski eserler satmakta veya bağışlamaktaydı. Konsoloslar eski eser toplama işini kimi zaman dostça kimi zaman da kıyasıya bir rekabet ruhu içerisinde yürütmekteydi¹⁰⁶.

Kıbrıs'ta araştırma yapan diğer bir diplomat arkeolog Sir Dominic Ellis Colnaghi (1834-1908) idi. 1864-1865 yılları arasında konsolos olarak görev yapan Colnaghi, Charles Newton'un eski arkadaşı olup onun konsolosluğu zamanında sekreterlik görevini yürütmüştü. Colnaghi, 13 Nisan 1865'te adada eski eser araştırması yapmak istediğinden bahsederek Osmanlı makamlarından izin talep etti. Osmanlı yetkilileri nizamname esasları çerçevesinde uygulama yapılacağını ve bu anlamda çıkaracağı eserlerden ikili olanlardan birisini Osmanlı müzesine vermesi gerektiğini bildirdi. Ayrıca tek olan eserlerin ise kendisine bırakılacağı hatırlatıldı. Araştırma yapılacak bölgeler devlete ait değilse arazi sahibinin rızasının alınması da zorunluydu. Söz konusu hususlara uymak koşuluyla Colnaghi'ye izin verildi. Yerel yöneticilere yazılan yazıda ise araştırmacıya mümkün olan kolaylığın gösterilmesi istendi¹⁰⁷.

Colnaghi, 1865'te Fransız konsolosu Maricourt ve Demetrios Pierides ile iş birliği içinde Larnaka yakınlarındaki "*Artemis Paralia*" kutsal alanından kazı yaptı ve bulunan çok sayıda eseri British Museum'a bağışladı. İngiliz hükümeti ve British Museum, adeta resmi bir konsolosluk görevi haline gelen eser toplama işini kolaylaştırmak için bir kaynak ayırmıyordu. Diplomatik personel, elde ettikleri eşyaları British Museum'a satabiliyorlardı. Ancak eserleri kendi imkanlarıyla temin etmek ve toplamak durumundaydılar. Ancak bu durum diplomatları zaman zaman sıkıntıya sokmaktaydı. Zira finansal destek almadan bu işi çevirmek oldukça zordu. Nitekim Colnaghi, Newton'a araştırmalarını bu şekilde yürütemeyeceğinden şikayet etmekteydi. Özellikle de görevdeyken ticaret yapmasına izin verilmemesi ve finansal destek almadan eski eser araştırmalarına devam etmesi mümkün görünmüyordu¹⁰⁸.

1865 ve 1870 yılları arasında konsolos yardımcısı olarak görev yapan Thomas Sandwith bir diğer diplomat arkeolog idi. Sandwith'in herhangi bir eski eser kazısı yapıp yapmadığı net değildi. Ancak muhtemelen satın alma yoluyla büyük bir antik eser koleksiyonunu bir araya getirdi ve bunun bir kısmını 1869'da British Museum'a sattı. 1870'de ise yine adı geçen müzeye çok sayıda eser bağışladı. Sandwith daha sonra Girit'ten eski eserler temin etti. Ayrıca South Kensington Müzesi'ne de etnografik nesnelere sattı¹⁰⁹.

106 Anja-Thomas, a.g.m., s. 319.

107 BOA, HR.MKT, nr. 516/19, 1.

108 Anja-Thomas, a.g.m., s. 320.

109 Anja-Thomas, a.g.m., s. 320-321.

Bu dönemde mesleği tespit edilemeyen bir başka araştırmacı Mösyö Lanef idi. Kıbrıs'ta Tuzla bölgesinde daha önce eski eser araştırması yapan ancak tespit ettiği yazılı taşın üzerindeki yazıları okuyamayan Lanef, bölgede yeniden araştırma yapmak üzere 20 Mart 1872'de Osmanlı hükümetinden izin talebinde bulundu. Lanef'in izni onaylandı, ancak araştırmalarına ilişkin ayrıntılı bilgiler bulunamadı¹¹⁰. Jeolog Robert Damon da Kıbrıs'ta eski eser araştırması yapan isimlerden birisiydi. İngiliz sefreti 8 Temmuz 1873'te Osmanlı yetkililerine başvurarak Damon'a eski eser ihracında zorluk çıkarılmamasını talep etti¹¹¹. Osmanlı makamları 28 Ekim 1873 tarihinde Damon'a ait iki sandık dolusu eski eserin ihracı için Kıbrıs Rüşumat Nezareti'ne talimat verdi¹¹².

Adada 1872-1876 yılları arasında konsolos olarak görev yapan W. Riddell, Limasol'daki İngiliz konsolos yardımcısı Pietro Loizo aracılığıyla 1873'te devasa "*Bes of Amathus*"u (Amathus Lahdi) ele geçirme girişiminde bulundu, ancak başarısız oldu. Bu girişim her ne kadar İngilizler açısından başarısızlıkla sonuçlansa da konsolosların eski eser toplama çalışmasının bir başka örneğini oluşturmaktaydı. Adları zikredilen konsoloslar yanında araştırılan dönemde Samuel Birch, Stuart Poole ve Augustus Franks gibi isimler de Kıbrıs arkeoloji disiplini, bulgularının incelenmesini ve yayınlanmasını çeşitli şekillerde ilerlettiler. Bu kişiler British Museum'un Kıbrıs koleksiyonlarının yanı sıra Birleşik Krallık'taki diğer müzelerin koleksiyonlarına önemli ölçüde katkıda bulundular¹¹³. 1878 ve 1883 yılları arasında Kıbrıs'ta yaşayan iki İngiliz, Andrew ve Esmé Scott-Stevenson'ın arkeolojik faaliyetleri de adanın hem arkeolojik kayıtları hem de arkeolojinin sosyal tarihine önemli katkılar sağladı¹¹⁴. Yüzyılın sonunda İngiliz arkeolog ve akademisyen John Linton Myres'in çalışmaları, modern Kıbrıs arkeoloji disiplininin temellerinin atılmasına yardımcı oldu. Bu özelliği sebebiyle kendisi "*Kıbrıs arkeolojisinin babası*" sayıldı¹¹⁵.

Adı geçen konsolos veya yardımcıları eski eserlerin toplanması ve nakli konusunda çalışmalar yürüttüler. İngiliz akademisyenlerinin katkılarını içeren eserler İngiliz basınında büyük ilgi ve beğeniyle karşılanmaktaydı. İngiliz orta sınıfının Kıbrıs arkeolojisine olan ilgisinin bu yansıması, o dönemde Akdeniz ve Yakın Doğu'daki arkeolojik keşiflere özellikle Schliemann'inkilere yönelik daha geniş bir merakın parçasını oluşturmaktaydı¹¹⁶.

110 BOA, HR.MKT, nr. 736/19.

111 BOA, HR.MKT, nr. 792/8.

112 BOA, HR.MKT, nr. 807/92.

113 Anja-Thomas, a.g.m., s. 317-319.

114 Anna Reeve, "The Archaeological Activities of the Scott-Stevensons in Cyprus, 1878-1883", *Bulletin of the History of Archaeology*, 30 (1), 7, 2020, s. 1-13.

115 Kıbrıs'ta 1878 ile 1960 arasındaki İngiliz egemenliği dönemi, yasal, idari ve kurumsal çerçevelerin gelişimi ve aynı zamanda modern kazı, yayın, sit ve anıtların korunması ile standartlarının ortaya çıkması gibi önemli gelişmelere de tanık oldu. Anja-Thomas, a.g.m., s. 305.

116 Anja-Thomas, a.g.m., s. 320-321.

XIX. yüzyılda adanın antik geçmişine olan İngiliz ilgisi, klasik ve Yakın Doğu antik eserleriyle daha yakından ilgilenen Batılı bakış açısının bir parçasını da oluşturmaktaydı. Yeni keşiflerin ışığında Kıbrıs antikitesine ilişkin algılardaki değişiklikler ve XIX. yüzyılın sonlarında klasik arkeolojide egemen akademik gelenek olarak Helenizm'in ortaya çıkışı, aynı zamanda ulusal sınırları aşan ortak bir sosyal ve entelektüel çevre içinde işlendi. Ayrıca XIX. yüzyılda çeşitli Batılı güçler arasındaki eski eser rekabeti açıkça ulusçu imalara sahipse ve bazen belirli ülkelerin belirli entelektüel kültürlerini, siyasi ideolojilerini ve kurumsal alışkanlıklarını yansıtıyorsa da buna genellikle bireysel kazıcular, koleksiyoncular ve ulusal sınırları aşan bilim adamları arasındaki önemli iş birlikleri eşlik etti. 1850'ler ve 1870'ler arasında Kıbrıs arkeolojisine egemen olan yabancı konsololar, kendi ulusları adına “*dostça bir rekabet*” ruhu içinde hareket etmiş olabilirler. Ancak aynı zamanda birbirleriyle, Avrupa ve Amerika'daki arkadaşları ve meslektaşlarıyla da iş birliği yaparak ulusal aidiyetlerinden bağımsız olarak kişisel ve entelektüel bağlantılar kurdular. Bu arada bir kısım araştırmacı kendi hükümetlerine karşı görev duygularından ayrı olarak, çeşitli kişisel motivasyonlar için de eski eserleri takip etti¹¹⁷.

1878'den Sonra Eski Eser Araştırmaları

İngiltere, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı akabinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması sonrasında 25 Mayıs 1878'de Osmanlı hükümetine bir teklifte bulundu. Buna göre Kıbrıs'ın yönetiminin geçici olarak kendisine bırakılması, buna karşılık Rusya'ya karşı bir savunma antlaşması imzalanması önerildi. Osmanlı hükümeti, içinde bulunduğu zor şartlar sebebiyle 4 Haziran 1878'de İngiltere'nin adaya fiilen yerleşmesine imkan tanıyacak antlaşmayı imzaladı. Antlaşmada Kıbrıs'taki Osmanlı egemenliği ve hukukî düzeninin korunması güvence altına alındı. Antlaşma 15 Temmuz 1878'de Sultan II. Abdülhamid tarafından onaylandı. Metin üzerine padişahın egemenlik hak ve yetkilerine hiçbir zarar gelmemesi şartı da eklendi. Ancak uygulamada İngiliz yönetimiyle Osmanlı makamları arasında birçok sorun yaşandı¹¹⁸.

İngiltere 1878'de adayı işgal ettiğinde eski eserlerin kontrolü de İngilizlere geçti. Adadaki kitaplar ve broşürlerde adanın eski eserlerinden yaygın olarak bahsediliyordu. Hatta “*klasik Yunan dünyasının doğrudan İngiliz kontrolü altındaki tek parçası olarak kabul edilen*” bölgenin keşfedilmesi için organize saha çalışması çağrıları yapılmaktaydı¹¹⁹. Bu bakış açısının bir sonucu olarak Kıbrıs, her zaman çok kolay erişilebilen önemli eski eserlere sahip bir bölge iken yağmalanmaya ve eserlerin dağıtılmasına açık hale gelmişti¹²⁰.

117 Anja-Thomas, a.g.m., s. 306-307.

118 Halil Fikret Alasya, “Kıbrıs, İngiliz İşgali ve İdaresi”, *DİA*, XXV, s. 380-383.

119 Anja-Thomas, a.g.m., s. 332-333.

120 Di Paolo, a.g.m., s. 377.

İngiliz işgalinin ardında adaya atanan vali Sir Garnet Wolseley 1878’de önemli bir karar vererek tüm özel kazıları yasakladı. Bu durum Avrupa kamuoyunda Kıbrıs’ın British Museum’un bir “*arkeoloji umarı (arazisi)*” olacağı veya olması gerektiği kanaatini oluşturdu. Ancak bu dönemde İngiliz hükümeti veya yerel yönetim Kıbrıs’taki herhangi bir kazıyı resmen desteklemek için finansal kaynak ayırmadı¹²¹.

Mısır’ın alınmasından sonra Kıbrıs’ın denetimi İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Sömürgeler Dairesi’ne devredildi. Askeri valilerin yerini siviller aldı. Kıbrıs’taki eski eserlere ilişkin İngiliz düzenlemesi; eğitim, vergilendirme, tarım ve belediyeler dahil olmak üzere adanın yönetiminin tüm yönlerini etkileyen projenin bir parçasıydı. Adadaki kazıların kontrolünün ardındaki mantık; arkeolojinin ideolojik gücüne ve sömürgecilerin bundan türeyen bilgi ve yorum kaynaklarını kontrol etme ihtiyacına dayanmaktaydı. İngiliz hükümeti, Kıbrıs’ta yalnızca arkeolojik kazıları düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda üyelerine adanın tarihini belgelemek açısından geçmişi yorumlama yetkisi de vermişti. Bu ilk aşaması keşif olan daha geniş kolonizasyon süreçlerinin bir parçası olarak görülebilirdi¹²².

Adada eski eser araştırmaları ilk etapta yasaklanmakla birlikte küçük ölçekli kazılar yapmak için sanatçı Frederic Leighton gibi özel şahıslara izin verilmekteydi. Keza 1880 ve 1883 yılları arasında Max Ohnefalsch-Richter tarafından, Larnaka Bölge Komiseri Claude Cobham’ın genel gözetimi altında kazılar yürütüldü. İngiliz kurumlarının Kıbrıs’ta sistemli kazılara başlaması 1887 ile 1913 yılları arasına denk gelir¹²³.

İngiliz hükümeti, eski eserleri adada tutma ve araştırmaları düzenleme konusunda ilk sistematik adımı 1882’de attı. Kıbrıs kadısı, başpiskopos ve müftüden oluşan resmi komite, Yüksek Komiser adada bir müze kurulması için dilekçelerini sundu. Kıbrıs müzesinin oluşumu 15 Haziran 1882’de Yüksek Komiser Sir R. Biddulph ile yapılan toplantıda onaylandı. Kıbrıs’taki ilk arkeoloji müzesinin kurulması 1888’de mümkün oldu. Adada bir müzenin kurulması aslında hükümetin Kıbrıs antik eserlerini kontrol etmek için sömürgeci bir iktidar aygıtı olarak da değerlendirilebilir¹²⁴.

Müzenin açılma sürecinde 1887’de Yüksek Komiser Sir Henry Bulwer tarafından önemli bir adım atıldı. Adadaki özel kazıların tarih ve antika bilgisine değil, sadece spekülatif ve ticari amaçlara hizmet ettiğine karar verildi. 1887’de özel kazılar yasaklandı. Kazı yapma hakkı eski eserleri eğitim ve bilimsel amaçlarla halkın emaneti altında tutan Kıbrıs Müzesi’ne verildi¹²⁵.

121 Anja-Thomas, a.g.m., s. 332-333.

122 Nikolaou, a.g.e., s. 125-126.

123 Anja-Thomas, a.g.m., s. 332-333.

124 Nikolaou, a.g.e., s. 134.

125 Nikolaou, a.g.e., s. 128-129.

İngiliz makamları, Kıbrıs'ın yönetimini devraldıktan sonra yirmi yıldan fazla bir süre, o sırada yürürlükte olan ve 1874'te kabul edilmiş olan Osmanlı eski eserler nizamnamesini yürürlükte tuttu. Adada yapılan kazıların kaydını tutmak ve buluntulardan pay talep etmek Osmanlı yönetmeliğine tâbi idi. Yasa, buluntuların önemli bir bölümünün İngiliz hükümeti tarafından alınmasını sağlamaktaydı¹²⁶. Kazı izinlerinde en önemli koşul, kazıları denetleyecek bir müfettişin atanmasıydı. Adada sonraki yıllarda, Osmanlı Eski Eserler Kanunu'nun eski eserlerle ilgili hükümlerini mevcut rejime uyarlamak ve arkeolojinin uygulandığı daha düzenli bir hukuk sistemi oluşturmak amacıyla çok sayıda eski eserler kanunu taslağı hazırlandı¹²⁷.

Sömürge ilişkileri, müze yönetiminde kendini göstermekteydi. Bir sömürge müzesi olarak Kıbrıs Müzesi, nitelikli kadrosu ve mimari tasarımları ile organizasyon modelleri için büyükşehir müzelerine bağımlıydı. Kıbrıs Müzesi'nin kurulmasından birkaç yıl sonra komite eski eser kazılarının düzenlenmesine aktif olarak katılmaya başladı¹²⁸.

XIX. yüzyılın sonuna kadar kazılardan en çok Britanya vatandaşları ve müzeleri yararlanmış olsa bile Kıbrıs arkeolojisini tamamen İngiliz ulusal veya emperyal çıkarlarının ve politikalarının bir yansıması olarak tanımlamak zordu. Bu anlamda Kıbrıs'taki ilk büyük ölçekli sistematik kazılar 1888-1894 arasında “*Kıbrıs Keşif Fonu*” tarafından ve 1893-1896 arasında Turner Bequest adlı özel bir bağışçı tarafından organize ve finanse edildi¹²⁹. Adada British Museum tarafından 1893-1899 arasında profesyonel arkeologlar ve bilim adamları tarafından yürütülen çalışmalar da mevcuttu. İngilizler dışında Max Ohnefalsch-Richter'in gözetiminde 1889'da Tamassos'ta ve 1894'de Idalion'da Berlin'deki Kraliyet Müzesi (Royal Museum) için oldukça büyük ölçekli kazılar yapıldı. Atina'daki Fransız Okulu tarafından planlanan bir dizi kazı ise kişisel ve idari sorunlar nedeniyle daha az başarılı oldu¹³⁰.

Osmanlı hükümeti, adadaki eski eserlerle ilgili gelişmelerden özellikle de eserlerin İngiltere'ye götürülmesinden rahatsızdı. Preveze ticaret mahkemesi reisi Hristaki Papadopulos Efendi, hükümete yazdığı yazıda, adadaki kazılar sonucu ortaya çıkarılan her türlü eski eserden bir kısmının Kıbrıs Müzesi'nde alıkonulduğunu ancak büyük kısmının Londra'ya British Museum'a gönderilmekte olduğunu haber vermekteydi. Konu Hariciye Nezareti aracılığıyla İngiliz tarafına iletildi. 16 Ağustos 1892 tarihli yazıda adanın yönetiminin İngiltere'ye geçmesinden sonra adadan ihraç edilen eski eserlerin büyük bir kısmının Londra'ya götürüldüğünden bahsedilerek bundan sonra adadan çıkarılacak eski eserlerden

126 Nicholas Stanley-Price, “The Ottoman Law on Antiquities (1874) and the founding of the Cyprus Museum”, *Cyprus in the 19th Century AD: fact, fancy and fiction. Papers of the 22nd British Museum Classical Colloquium, December 1998*, Tatton-Brown, 2001, s. 267.

127 Anja-Thomas, a.g.m., s. 333.

128 Nikolaou, a.g.e., s. 135.

129 <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG60867> (Erişim Tarihi: 23.02.2022).

130 Anja-Thomas, a.g.m., s. 333-334.

Müze-i Hümâyün'a da hisse verilmesi gerektiği dile getirildi¹³¹. Ancak muhtemelen bu girişimden bir netice çıkmadı.

Sonuç

Çalışmada XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'ta eski eser araştırmaları yapan Avrupalı ve Amerikalı diplomat arkeologların adadaki faaliyetleri irdelendi. Başta Fransa olmak üzere ABD, İtalya, Avusturya-Macaristan, Danimarka ve İngiltere'nin konsolos veya konsolos yardımcılarının adada eski eser satın aldıkları ve araştırma yapabilmek için Osmanlı hükümetinden izin talebinde buldukları görülmektedir. Bu anlamda adada eski eser araştırması yapan en bilindik isimler arasında Fransız konsolosu Tiburce Colonna-Ceccaldi, İngiliz konsolos yardımcısı Robert Hamilton Lang, İtalyan konsolosu Riccardo Colucci ve Amerikan konsolosu Luigi Palma di Cesnola gibi diplomat arkeologlar sayılabilir. Bu isimler adadaki eski eserlerin dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmasında önemli roller oynadı. Konsoloslar eski eser araştırmalarını kendi imkanlarıyla yapmakta ve buldukları eserleri ise Avrupa ve Amerika'daki müzelere satmakta veya bağışlamaktaydı. Bu organizasyon, diplomatlar için bir tür gelir kapısı haline dönüşmüştü.

XIX. yüzyılda adanın antik geçmişine olan ilgi, klasik ve Yakın Doğu antik eserleriyle daha yakından ilgilenen Batılı bakış açısının bir parçasını oluşturmaktaydı. Arkeolojide akademik gelenek olarak Helenizm'in ortaya çıkışı ve yeni keşiflerin ışığında Kıbrıs eski eserlerine ilişkin algılardaki değişiklikler ulusal sınırları aşan ortak bir entelektüel çevre içinde işlendi. XIX. yüzyılda çeşitli Batılı diplomat arkeologlar arasındaki eski eser rekabeti açıkça ulusçu imalara sahipse de genellikle bireysel araştırmacılar ve koleksiyoncular arasında önemli iş birlikleri ve bağlantılar da görülmektedir. 1850'ler ve 1870'ler arasında Kıbrıs arkeolojisinde etkin olan yabancı konsoloslar, kendi ulusları adına kimi zaman dostça kimi zaman da kıyasıya bir rekabet ruhu içerisinde hareket ettiler. Bu arada bir kısım araştırmacı kendi hükümetlerine karşı görev duygularından ayrı olarak, çeşitli maddi motivasyonlar için de eski eser araştırmaları yaptılar.

Diplomat arkeologlar tarafından Osmanlı ülkesindeki eski eserler adeta talan edilirken Osmanlı hükümetinin bu konuda tedbir alması hayli zaman aldı. Ülkenin çeşitli bölgelerindeki eski eser araştırmalarını ve eser kaçakçılığını önlemek amacıyla hükümet, 1869'da ilk eski eserler nizamnamesini yayınladı. Ancak yasal düzenlemedeki boşluklar sebebiyle eski eserlerin yurtdışına çıkarılmasının önüne geçilemedi. Örnek vermek gerekirse Kıbrıs'taki Amerikan konsolosu Luigi Palma di Cesnola ülkesinin prestijine güvenerek ve adeta 1869 nizamnamesine meydan okuyarak toplu antika ihracatı yaptı. Osmanlı hükümeti yaşananlar karşısında yeni tedbirler almaya yönelerek 1874'te daha kapsamlı bir nizamname hazırladı.

131 BOA, BEO, nr. 51/3812; BOA, A.MTZ.KB, nr. 2/1.

Yasal düzenlemelere rağmen diplomat arkeologların artan istekleri ve yurt dışına eser nakledilmesi bir türlü durdurulamıyordu. Diplomat arkeologlar her fırsatta ülkelerinin siyasi gücünü devreye sokarak eser naklini gerçekleştirmektedir. Bu durum esasen Osmanlı'nın eski eser politikalarındaki bir eksikliğini ortaya koymaktaydı. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus ise eser nakli konusunda bir ülkeye verilen iznin başka ülkelere de örnek gösterilmesi idi. Bu durum birçok devlete eski eser nakli konusunda ayrıcalık tanınmasını beraberinde getirmektedir.

Osmanlı yöneticileri adadaki eski eserlerin yurt dışına götürülmesi karşısında bir tedbir olarak eserlerden bir kısmını İstanbul'a Müze-i Hümayun'a nakletme gereği duydular. Bu gayret şüphesiz önemlidir. Ancak Osmanlı hükümeti bu tedbiri alıncaya kadar adadan götürülen çok sayıda eser Avrupa ve ABD'deki müzeleri süslemeye başlamıştı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin siyasi gücünün zayıflamasıyla da yakından ilgilidir.

Kıbrıs'ın idaresi 1878'de İngiltere'ye devredilince adadaki eserlerin kontrolü de İngiliz hükümetine geçti. Adada bu tarihten itibaren yirmi yıldan fazla bir süre, 1874'te kabul edilmiş olan Osmanlı eski eserler nizamnamesi yürürlükte tutuldu. Bu yasa esasen adadaki buluntuların önemli bir bölümünün İngiliz hükümetine geçmesini kolaylaştıracak şekilde yorumlanmaktaydı. İngiliz yöneticileri Kıbrıs'taki antik eserleri kontrol etmeyi sömürgeci bir iktidar aygıtı olarak da değerlendirerek 1888'de adada bir müze açılması sağladı.

Sonuç olarak Kıbrıs'taki eski eserlerin adadan başka müzelere nakledilmesi kişisel bir motivasyonun sonucu gibi görülse de bundan daha önemlisi siyasi ve kültürel hakimiyetin göstergelerinden birisidir. Bir başka ifadeyle adadaki eski eserlere yüklenen anlam, müzelik malzeme olmalarının çok ötesindeydi.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Kıbrıs Evrakı (A.MTZ.KB), 2/1.

Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO), 51/3812.

Cevdet Maarif (C.MF), 130/6483; 167/8316.

Hariciye Nezareti

Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT), 807/87, 1, 2; 516/19, 1; 532/40, 4; 561/42, 1; 668/24, 1; 672/79, 1; 717/79, 1; 736/19; 737/53, 1, 3; 767/56, 1, 2; 789/75, 1, 3, 4; 792/8; 807/92; 829/60; 872/80, 1.

Londra Sefareti Belgeleri (HR.SFR.3), 456/33.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 17/70; 17/71; 18/154; 18/155; 19/81; 20/25; 23/56; 30/170; 45/101; 51/169; 7/59, 1.

Düstûr ve Nizamnâmeler

“Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi”, *Düstur*, Tertip 1, Zeyl 4, Dersaadet, 1302, s. 89-97.

Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi, Asır Matbaası, İstanbul 1322, s. 1-16.

Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi, Matbaa-i Amirede Tab Olunmuştur, 24 Mart 1290, 20 Safer 1291, s. 1-8.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Alasya, Halil Fikret, “Kıbrıs, İngiliz İşgali ve İdaresi”, *DİA*, XXV, s. 380-383.

Anja, Ulbrich - Thomas, Kiely, “Britain and the Archaeology of Cyprus. I. The Long 19th Century”, *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Volume 42, 2012, s. 305-356.

Bonato, Lucie, “Chypre Dans Les Archives de Melchior de Vogüé. V : Fragment d'un Carnet de Voyage d'Edmond Duthoit (mission de 1865)”, *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Volume 31, 2001, s. 209-250.

_____, “La France et L'archéologie Chypriote Pendant La Gestion Du Consul Louis Dumesnil de Maricourt (1862-1865)”, *Thetis*, 16/17, 2010, s. 113-120.

Buchholz, Hans-Günter, “Max Ohnefalsch-Richter als Archäologe auf Zypern”, *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Volume 11-12, 1989, s. 3-28.

Building National Museums in Europe 1750-2010. Conference proceedings from *EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28-30 April 2011*, ed. Peter Aronsson - Gabriella Elgenius, EuNaMus Report No 1. Published by Linköping University Electronic Press: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064 © The Author, s. 173.

Çelik, Cemil, “The American Consul Cesnola Brothers and The Fate of Antiquities in Ottoman Cyprus”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl 11, sayı 22 (Güz 2021), s. 265-296.

Çelik, Zeynep, *Asar-ı Atika, Osmanlı İmparatorluğunda Arkeoloji Siyaseti*, çev. A. Gür, Koç Üniversitesi Yayını, İstanbul 2016.

Di Paolo, Silvana, “From Italy to Cyprus and Back Again. Completed Research and Ongoing Projects”, *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Volume 42, 2012, s. 377-398.

Erel Çalan, Zeynep Gül - Tülay Erçoşkun, “The Times’a Göre Cesnola Kardeşlerin Kıbrıs’taki Arkeolojik Kazı Faaliyetleri”, *OTAM*, sayı 51 (Bahar 2022), s. 127-140.

Karageorghis, Vassos - Joan R. Mertens - Marice E. Rose, *Ancient Art From Cyprus, The Cesnola Collection in The Metropolitan Museum of Art*, New York 2000.

- Kiely, Thomas, "Charles Newton and The Archaeology of Cyprus", *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Volume 40, 2010, s. 231-251.
- Koşay, Hamit Zübeyr, vd., *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, C. I, 1. Kitap, c. III, TTK Yayını, Ankara 2013.
- Kutlu Dilbaz, Burcu, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- _____, *Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası*, Okur Tarih Yay., İstanbul 2018.
- _____, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Kuruluşu", *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul*, ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yay., İstanbul 2010, s. 403-418.
- Maillard, Pauline, "Diplomates, Archéologues et Joggeurs aux Salines de Kition. La Localisation du Sanctuaire "de la Paralia", *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Volume 46, 2016, Hommage à Antoine Hermay, s. 265-274.
- Masson, Olivier, "Diplomates et Amateurs D'antiquités à Chypre Vers 1866-1878", *Journal des Savants*, 1992, s. 123-154.
- Muşmal, Hüseyin, "Anadolu'nun İlk Eski Eser (Arkeoloji) Müzesi: Konya Âsâr-ı Atıka Müzesi'nin Kuruluşu", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 1, 2009, s. 121-142.
- Myres, John L., *Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus*, Metropolitan Museum of Art, New York 1914.
- Nikolaou, Polina, *The Diaspora of Cypriot Antiquities and the British Museum (1860-1900)*, Doctor of Philosophy in Geography, Basılmamış Doktora Tezi, University of Exeter, 2013.
- Özkan, Süleyman, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, ed. Nejdet Bilgi vd., İzmir 1999, s. 449-478.
- Reeve, Anna, "The Archaeological Activities of the Scott-Stevensons in Cyprus, 1878-1883", *Bulletin of the History of Archaeology*, 30 (1), 7, 2020, s. 1-13.
- Serbestoğlu, İbrahim, "Antikiteye Emperyal İlgisi: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Baalbek'te Arkeoloji ve Turizm", *Doç. Dr. İlknur Karagöz'e Armağan*, ed. Nedim İpek-İbrahim Serbestoğlu, Serander Yayınları, Trabzon 2020, s. 361-389.
- Shaw, Wendy M.K., *Osmanlı Müzeciliği*, çev. E. Soğancılar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015.
- Sönmez, Ali, "Truva Hazinesinin Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi: Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası", *OTAM*, sayı 29 (Bahar 2011), s. 215-228.
- Stanley-Price, Nicholas, "Illicit Excavation: The Trial of Alessandro Palma Di Cesnola in Cyprus in 1878", *The Antiquaries Journal*, Volume 98, September 2018, s. 297-317.
- _____, "The Ottoman Law on Antiquities (1874) and the founding of the Cyprus Museum", *Cyprus in the 19th Century AD: fact, fancy and fiction. Papers of the 22nd British Museum Classical Colloquium, December 1998*, Tatton-Brown, 2001, s. 267-275.
- Şahin, Gürsoy, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI/42 (Eylül 2007), s. 101-125.
- Şimşek, Fatma - Güven Dinç, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl 10, sayı 16, 2009/1, s. 101-127.

Turkan, Zihni, “Kıbrıs’ta Osmanlı Dönemi’nden Günümüze Türk Mimarisi Eserleri”, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, Volume 6, Issue 4 (October 2016), s. 479-487.

Çevrim İçi Kaynaklar

<https://www.arkeolojikhaber.com/haber-bes-bisu-20281/> (Erişim Tarihi: 22.06.2022).

<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG59133> (Erişim Tarihi: 27.02.2022).

<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG59684> (Erişim Tarihi: 20.02.2022).

<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG60098> (Erişim Tarihi: 28.02.2022).

<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG60867> (Erişim Tarihi: 23.02.2022).

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/242006> (Erişim Tarihi: 22.06.2022).

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/242009> (Erişim Tarihi: 22.06.2022).

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/243823> (Erişim Tarihi: 22.06.2022).

Ekler

Ek-1 İstanbul Arkeoloji Müzesine Kıbrıs'tan Getirilmiş Bes Heykeli
(<https://www.arkeolojiker.com/haber-bes-bisu-20281/Erişim Tarihi: 22.06.2022>)

Ek-2 New York Metropolitan Sanat Müzesi'nde Cesnola Koleksiyonundan Kıbrıs Menşeli Örnekler:
Kireçtaşı Amathus Lahdi

(Vassos Karageorghis - Joan R. Mertens - Marice E. Rose, *Ancient Art From Cyprus, The Cesnola Collection in The Metropolitan Museum of Art*, New York 2000, s. 202; <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/242006> Erişim Tarihi: 22.06.2022)

Ek-3 Kireçtaşı Kadın Heykeli

(<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/242009> Erişim Tarihi: 22.06.2022)

Ek-4 Gümüş Yıldızlı Kase

(<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/2438> Erişim Tarihi: 22.06.2022)

Ek-5 “Güvercinli Rahip” Heykeli ve
Luigi Palma di Cesnola (1870)
(Masson, a.g.m., s. 145)

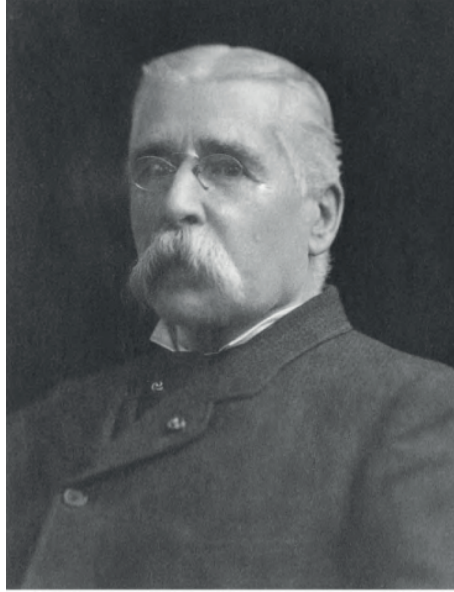

Ek-6 Kapaklı Vazo

(John L. Myres, *Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus*, Metropolitan Museum of Art, New York 1914, s. 286)

Ek- 7 Amerika Konsolosu Luigi Palma di Cesnola
(Karageorghis vd., *a.g.e.* s. 8)

Ek-8 İtalya Konsolosu Riccardo Colucci
(Di Paolo, *a.g.m.*, s. 382)

